

ΛΙΝΟΣ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Ἀθηναί

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΥ, ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ, ΑΣ Ο ΠΛΑΤΩΝ ΛΕΓΕΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Τὸ σχετικὰ σύντομο (100 στίχοι) κείμενο μὲ τὸν τίτλο *Περὶ τῶν ἰδεῶν*, ὃς ὁ Πλάτων λέγει, ποὺ ἐκδίδεται γιὰ πρώτη φορὰ κριτικὰ ἐδῶ, παραδίδεται σὲ τέσσερις μόνο γνωστοὺς ὡς σήμερα κώδικες καὶ μάλιστα ὄχι ἐκείνους ποὺ διασώζουν τὸ κύριο φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ. Σὲ τρεῖς κώδικες (Laurent. Plut. 58.29 (L), 14ου αἰ., Vatic. Urb. gr. 78 (V), 15ου αἰ., Upsal. 47 (U), τέλη 16ου ἢ ἀρχὲς 17ου αἰ.) τὸ κείμενό μας παραδίδεται μαζὶ μὲ ἄλλα γνωστὰ ἐξηγητικὰ στὸν Πλάτωνα ἔργα τοῦ Ψελλοῦ¹. Γι' αὐτὸ κι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης ἐκδόσεώς του (μὲ βάση ἓνα μόνο, καὶ μάλιστα τὸ νεώτερο, κώδικα) ἀπὸ κανένα μελετητὴ δὲν διατυπώθηκαν ἀμφιβολίες γιὰ τὴν πατρότητά του, παρὰ τὸ ὅτι ἀπὸ τὸν τίτλο λείπει τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως ἢ ἡ ἐνδειξη «τοῦ αὐτοῦ» καὶ τὸ ὅτι ὁ πρῶτος ἐκδότης τῶν πλατωνικῶν ἐξηγήσεων τοῦ Ψελλοῦ C. G. Linder παρέλειψε στὴν ἐκδοση τοῦ 1854² νὰ περιλάβῃ καὶ τὸ *Περὶ τῶν ἰδεῶν*. Τὴν πρώτη ἐκδόσή του ἔκανε ὡστόσο χωριστὰ ὁ Linder ἀπὸ τὸν ἴδιο κώδικα Upsal. 47 λίγο ἀργό-

1. *Εἰς τὴν ψυχογονίαν τοῦ Πλάτωνος* (στὸν Vaticanus ἀκολουθεῖ τὰ ἄλλα, στὸν Upsaliensis προηγεῖται) - *Ἐξήγησις τῆς ἐν τῷ Τιμαίῳ τοῦ Πλάτωνος μαθηματικῆς περὶ ψυχῆς ὑπάρξεως καὶ γενέσεως* - *Ἑτέρας πλατωνικῆς διανοίας ἐξήγησις ἀπὸ Τιμαίου* - *Ἐξήγησις τελεωτέρα τοῦ λείμματος* (καὶ στοὺς τρεῖς κώδικες τὸ *Περὶ τῶν ἰδεῶν* ἀκολουθεῖ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ψελλικὸ κείμενο). Διάφορη εἶναι ἡ χειρόγραφη παράδοση ἐνὸς ἄλλου ἐξηγητικοῦ στὸν Πλάτωνα κειμένου τοῦ Ψελλοῦ μὲ τὸν τίτλο *Ἐξήγησις τῆς πλατωνικῆς ἐν τῷ Φαίδρῳ διφρείας τῶν ψυχῶν καὶ στρατείας τῶν θεῶν* (ἐκδ. A. Jahn, «Hermes» 34 (1899) 316-19 καὶ ἀναδημοσίευση μὲ διορθώσεις : E. Kurtz - Fr. Drexl, *Michaelis Pselli Scripta Minora* 1, Milano 1936, 437-40). — Ὁ κώδ. Laurent. Plut. 28.11 (15ου αἰ.) δὲν περιέχει τὸ *Περὶ τῶν ἰδεῶν*, ἀλλὰ μετὰ τὰ *Ἀρμονικὰ* τοῦ Μανουήλ Βρυεννίου (=Vatic. Urb. 78, f. 1-48) τὰ ἐξῆς ἔργα τοῦ Ψελλοῦ : *Εἰς τὴν ψυχογονίαν τοῦ Πλάτωνος* (f. 72v-78), *Περὶ παραδόξων ἀναγνωσμάτων* (78v-79), *Περὶ ὠμοπλατοσκοπίας* (80-82). Τὰ ἴδια ἔργα στὸν Vatic. Urb. 78, f. 85v ἐπ.

2. *Pselli in Platonis de animae procreatione praecepta Commentarius nunc primum ex cod. Bibl. Acad. ed., emend., latine redd.* . . . C. G. Linder, Upsaliae 1854 (ἀναδημοσίευση PG 122 (1864) col. 1077-1102).

τερα : «Philologus» 16 (1860) 523-6³. Στόν ἐπίσης ἀρχαιότερο καὶ καλύ-
τερο κώδικα Laurent. Cony. Soppr. 103 (C), τοῦ ἔτους 1358 τὸ κείμενο τοῦ
Ψελλοῦ (χωρὶς τὸ ὄνομά του καὶ ἐδῶ καὶ μὲ διασκευασμένο τὸν τίτλο⁴)
παραδίδεται ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἄλλα ψελλικά ἔργα στὸ τελευταῖο
ἀκριβῶς φύλλο τοῦ χειρογράφου, ποὺ περιέχει πλατωνικοὺς διαλόγους
(*Εὐθύφρων*, *Κρίτων*, *Ἀπολογία*) καθὼς καὶ τὰ σχόλια τοῦ Ἑρμείου στόν
Φαῖδρο καὶ τοῦ Πρόκλου στόν *Παρμενίδη*⁵.

Τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀξία τοῦ ψελλικοῦ κειμένου — περισσότερο γιὰ
τὸν ἴδιο τὸ βυζαντινὸ φιλόσοφο παρὰ γιὰ τὸ σχετικὸ μὲ τὴν πλατωνικὴ
θεωρία τῶν ἰδεῶν προβληματισμὸ μιᾶς τόσο μεταγενέστερης ἐποχῆς — πρό-
σεξε πρώτη ἡ Joan M. Hussey. Στὸ γνωστὸ ἔργο της *Church and Learn-
ing in the Byzantine Empire 867-1185*, Oxford 1937, περιέλαβε τὸ *Περὶ
τῶν ἰδεῶν* τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ σὲ πλήρη ἀγγλικὴ μετάφραση (σελ. 226-29 :
Appendix) ὡς ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας τῶν Βυζαντινῶν

3. Τὴ θέση τοῦ πρώτου ἐκδότη γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ κειμένου βλ. στὸ Ὑπόμνημα
τῆς ἐκδόσεώς μου, σελ. 414, ὅπου καὶ ἄλλες ἐσωτερικὲς ἀποδείξεις τῆς ταυτότητος τοῦ
συγγραφέως. Πρόσθετα τεκμήρια παρέχουν οἱ ἀντιστοιχίαι μεταξὺ τοῦ *Περὶ τῶν ἰδεῶν*
καὶ ἄλλων κειμένων τοῦ Ψελλοῦ, ποὺ ἐπισημαίνω στὶς σημ. 31, 33, 34.

4. *Σύνοψις εἰς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας*. Ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ψελλοῦ ἔχουν ἐδῶ ἀφαιρεθῇ
ἡ συντομευθῇ ὅσες φράσεις στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος δὲν συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴ διαπραγμά-
τευση τοῦ θέματος ἢ ἔχουν προσωπικὸ χαρακτήρα. Βλ. τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα στὴν ἐκδοση
τοῦ κειμένου. Τὰ πλήρη στοιχεῖα τῶν τεσσάρων κωδίκων περιέχονται στοὺς καταλόγους:
C : E. Rostagna - N. Festa, «Studi Ital. di Filol. Class.» 1 (1893), 152έπ. (Ἀνατύπ.: Bandini,
Catal. Codicum Bibl. Laurent. 1-3, Lipsiae 1961, 18*), L : A.M. Bandini, *Catal. Codic-
um manuscr. Bibl. Med. Laurentianae* 2 (Florentiae 1768, ἀνάτ. Lipsiae 1961), col. 471έπ.
V : C. Stornajolo, *Codices Urbinales Graeci Bibl. Vaticanae*, Romae 1895, 106έπ., U : Ch.
Graux - A. Martin, *Notices sommaires des mss grecs en Suède*, «Archives des Missions
scientifiques» 3ème Sér. 15 (1889), 293-370.

5. Διαφορετικὴ εἶναι ἡ σύνθεση τῶν ἄλλων κωδίκων, στοὺς ὁποίους ἔχομε βασικά
τὰ Ἀρμονικά τοῦ Πτολεμαίου μὲ τὰ σχόλια τοῦ Πορφυρίου (LV), τὰ Ἀρμονικά τοῦ
Μανουὴλ Βρυεννίου (LV), Νικόμαχο Γερασηνὸ (L), Θέωνα Σμυρναῖο (U), Πρόκλου
εἰς Ἀλκιβιάδην Α' καὶ Θεολογικὴ Στοιχείωσις (U) κ.ἄ. - Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ
γεγονὸς ὅτι στόν κώδ. Upsal. 47, f. 194r μετὰ τὸ *Περὶ τῶν ἰδεῶν* τοῦ Ψελλοῦ ἀκολουθεῖ
ἓνα σύντομο σχόλιο στὰ Σχόλια τοῦ Πρόκλου στόν *Παρμενίδη*, ποὺ παραδίδεται ἀνώνυμα
καὶ αὐτό. Ἀρχ. Ἐκ τούτων τῶν ἐξ ἀποριῶν συνάγει ὁ Πρόκλος τὸν ὅρον τῆς ἀληθινῆς
ιδέας. . . Πρόκειται γιὰ σχόλιο στὸ Δ' βιβλίον τοῦ Πρόκλου (866,25 έπ. Cousin) καὶ ἀφορᾷ
τὸ χωρίον Παρμ. 131 c (Ὅρα γάρ, φάναι, εἰ αὐτὸ τὸ μέγεθος μεριεῖς καὶ ἕκαστον τῶν πολ-
λῶν μεγάλων. . .). Τὸ κείμενο αὐτό, ἀνέκδοτο ἀκόμη, ἂν ἀποδειχθῇ ὅτι ὀφείλεται ἐπίσης
στόν Ψελλό, ἔχει ἐνδιαφέρον στὰ πλαίσια ὧν εἶναι γνωστὰ γιὰ τὴν καλὴ γνώση τοῦ
Πρόκλου ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ φιλόσοφο. Βλ. π.χ. L. G. Westerink, *Exzerpte aus Proklos'
Enneaden-Kommentar bei Psellos*, BZ 52 (1959) 1 έπ., M. Sicherl, *M. Psellos und Jam-
blichos' De mysteriis*, BZ 53 (1960) 11-12, 18 έπ., G. Weiß, *Forschungen zu den noch
nicht edierten Schriften des M. Psellos*, «Βυζαντινά» 4 (1972) 14.

τῆς περιόδου πού ἐξετάζει. Ἡ μετάφραση ἔγινε μέ βάση τὴν ἔκδοση Linder καὶ ἡ συγγρ. ἐπισημαίνει ὀρθὰ τὴν κακὴ κατάσταση τοῦ κειμένου (ἰδιαίτερα στὸ δεύτερο μέρος), τὴν ὁποία ἀντιμετώπισε μέ ὠρισμένες συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις⁶, γιὰ τὶς ὁποῖες καθὼς καὶ γιὰ τὴν κατανόηση τῶν προβληματικῶν χωρίων εἶχε τὴ σοφὴ βοήθεια τοῦ καθηγητῆ W. D. Ross. Ἀλλ' οὔτε ἡ Hussey οὔτε οἱ ἐκδότες τῶν μικρῶν κειμένων καὶ ἐπιστολῶν τοῦ Ψελλοῦ E. Kurtz καὶ Fr. Drexl, πού τὸ ἐπανεκδίδουν τὸ 1936⁷ —μέ ἀρκετὰ μάλιστα λάθη ἀπὸ τὸ νεώτερο πάντα καὶ μόνο κώδικα Upsal. 47 τῆς ἐκδόσεως Linder καὶ ἐκεῖνοι —, οὔτε καὶ ὁ P. Joannou ἀργότερα⁸ ἀντιλήφθηκαν ὅτι στὸ δεύτερο μέρος τοῦ δοκιμίου τοῦ ὁ Ψελλὸς στηρίζεται στὸ *Περὶ τοῦ νοῦ καὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ ὄντος* (*Ἐννεάδες* V 9) τοῦ Πλωτίνου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο (§ 2-5) ἀντλεῖ ἀρχικὰ μέ ἐλεύθερη διατύπωση ὠρισμένα στοιχεῖα (στίχ. 28-55) καὶ ἀνθολογεῖ ὕστερα (§ 5-13) μέ δεξιοτεχνία αὐτοῦσιες φράσεις (στίχ. 55-96)⁹.

Πρὶν ὅμως ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς προβληματικῆς τοῦ «πλωτινικοῦ» μέρους τοῦ *Περὶ τῶν ἰδεῶν* πρέπει νὰ γίνῃ συστηματικὰ λόγος γιὰ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ κειμένου τοῦ Ψελλοῦ, στὸ ὁποῖο ὁ βυζαντινὸς φιλόσοφος τοῦ 11ου αἰ. ἀφετηρία γιὰ τὴν ἔκθεση τῆς προσωπικῆς του ἐρμηνείας ἔχει τὴν κυρίαρχη ἀπὸ τὸν 10 τουλάχιστον αἰ. π.Χ. ἀντίληψη, ὅτι οἱ πλατωνικὲς ἰδέες εἶναι οἱ δημιουργικὲς νοήσεις τοῦ θεοῦ (στίχ. 15 ἐπ.: τοῦ δημιουργοῦ πρωτουργὰ ἐνθυμήματα). Ὁ Ψελλὸς εἰσάγει τὸ ἐρμηνευτικὸ τοῦ δοκιμίου¹⁰ μέ τὸν ἀποδεκτὸ ἀπὸ ὅλους τοὺς

6. Βλ. τὶς σημαντικώτερες στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, σελ. 415 ἐπ., καὶ στὸ σχολιασμὸ τοῦ περιεχομένου τοῦ μέρους αὐτοῦ στὰ ἐπόμενα, σελ. 402.

7. *Scripta minora* I, 433-36. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ Hussey δὲν γνωρίζει ἀκόμη τὴν ἔκδοση αὐτή, πού εἶναι περίπου σύγχρονη μέ τὸ βιβλίο της. —Τὸ κείμενο κατὰ τὴν ἔκδοση Kurtz - Drexl περιέλαβε καὶ ὁ Δ. Ζακυθινὸς στὸν τόμο *Βυζαντινὰ Κείμενα* τῆς «Βασικῆς Βιβλιοθήκης Ἀετοῦ» (ἀριθμ. 3, Ἀθῆναι 1957, σελ. 181-83).

8. *Die Illuminationslehre des Michael Psellos und Joannes Italos*, Ettal 1956, 54.

9. Βλ. τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, σελ. 419 ἐπ. Τὰ αὐτούσια ἀποσπάσματα τῆς Ἐνν. V 9 εἶναι τὰ ἐξῆς: 5,36-37 39-41 6,1-3 8-9 10-13 7,9-11 21-22 8,3-7 11-12 16 21-22 9,6-12 13-15 10,1-2 9 11 17-19. Μεμονωμένοι ἐπίσης ὅροι καὶ φράσεις ἀπὸ τὶς §§ 11 - 13. Τὴν ἄμεση γνώση τοῦ Πλωτίνου ἀπὸ τὸν Ψελλὸ εἶχε ἀμφισβητήσῃ αὐτὸς ὁ H. R. Schwyzer, RE XXI,1 (1951) 584, ἀλλὰ ἤδη τὰ στοιχεῖα πού προσκόμισε ὁ Westerink (BZ 52 [1959] 3 ἐπ.) ἦταν ἀρκετὰ γιὰ τὴν ἀπόδειξη τοῦ ἐναντίου. Καὶ ἡ τελευταία ἀμφιβολία αἱρεται τώρα μέ τὴν ἐκτεταμένη ἄμεση χρησιμοποίησιν τῆς Ἐννεάδος V 9 στὸ *Περὶ τῶν ἰδεῶν*. Βλ. καὶ Sicherl, JÖBG 15 (1966) 206, σημ. 28. Τέλος ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπώνυμες ἀναφορὲς τοῦ Ψελλοῦ στὸν Πλωτίνον βλ. καὶ τὴν ἀνέκδοτη: *Ταῦτα τοίνυν ἐκ τῶν Πλωτινείων ἀδύτων ἡρανισάμην ἐς ὅσον οἶόν τε μετὰ τοῦ σαφοῦς ἐξαγγείλας* (ἀπὸ τὸν κώδ. Parisinus gr. 1182, f. 272v).

10. Ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα φιλοσοφικὰ κείμενα τοῦ Ψελλοῦ ἔχει καὶ τὸ *Περὶ τῶν ἰδεῶν* ἐπιστολικὴ μορφή. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ μορφή αὐτὴ εἶναι κατὰ κανόνα πλασματικὴ (βλ.

φιλοσόφους, ὅπως λέει, ὀρισμό, ὅτι οἱ ιδέες τῶν ὄντων συγκροτοῦν τὸν νοητὸ κόσμον, αὐτὸν ποὺ ὁ Πλάτων ὀνομάζει συνήθως *αὐτοζῶον* (ὁ ὅρος δὲν εἶναι βέβαια πλατωνικός, ἀλλὰ ὅλοι οἱ νεοπλατωνικοὶ ἐρμηνευτὲς καὶ οἱ μεταγενέστεροι δοξογράφοι τὸν χρησιμοποιοῦν γενικὰ χωρὶς ἐπιφύλαξη ὡς αὐθεντικό, καὶ στὸν Πλωτῖνο συναντοῦμε τοὺς ὅρους *αὐτονοῦς*, *αὐτοψυχή*, *αὐτοάνθρωπος* γιὰ τὴν ιδέα τοῦ νοῦ, τῆς ψυχῆς, τοῦ ἀνθρώπου κλπ¹¹). Ὡστόσο λίγοι ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους (καὶ μάλιστα τοὺς *εὐδοκιμήσαντας ἐπὶ σοφίᾳ*) φαίνεται νὰ ἔχουν κατανοήσει σωστὰ τὸ τί ἀκριβῶς εἶναι ὁ νοητὸς κόσμος τῶν ιδεῶν, τί εἶναι οἱ ιδέες κατὰ τὸν Πλάτωνα (στίχ. 6 ἐπ.). Ὡς τὴν ἐπικρατέστερη προφανῶς παρερμηνεία ἢ ἀνεπαρκῆ ἐρμηνεία τῶν ιδεῶν (στίχ. 7-9, 19-21, 21-22¹²) ὁ Ψελλὸς θεωρεῖ τὴν ταύτιση τῶν ιδεῶν μὲ τὶς νοήσεις τοῦ θεοῦ, ἐφ' ὅσον συγχρόνως οἱ ιδέες αὐτὲς ἔχουν αὐτοτελή ὑπαρξή καὶ ἰσοδύναμη μὲ τὸ θεὸ θέση στὸ σχῆμα δημιουργοῦς - δημιουργήματος (στίχ. 13 *ὑπάρξεις καὶ οὐσίαι*, 15-17 *δημιουργὸς - ιδέαι - κόσμος*¹³).

Westerink, ὁ.π. 3), ἡ προσφώνηση *τιμία μοι καὶ τριπόθητε κεφαλὴ* μαρτυρεῖ ἐδῶ συγκεκριμένο ἀποδέκτη, ποὺ πιθανώτατα εἶναι ὁ Μιχαὴλ Κηρουλάριος. Ἐνδείξεις γι' αὐτὸ ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἴδιας προσφωνήσεως σὲ κείμενα ποὺ ἀποδεδειγμένα ἀπευθύνονται στὸν Κηρουλάριο (βλ. τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, σελ. 415) καὶ τὸ ὅτι δύο ἀκόμη μικρὰ κείμενα, ποὺ παραδίδονται μαζὶ μὲ τὸ *Περὶ τῶν ιδεῶν* στὸν κώδ. V (καθὼς καὶ τὸ συγγενικὸ Laur. Plut. 28.11) ἔχουν ἀποδέκτη τὸν Πατριάρχη.

11. Βλ. τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, σελ. 415. Στὸ γνωστὸ διδακτικὸ τοῦ κείμενο *Εἰς τὸ οὐσία πρᾶγμα αὐθύπαρκτον* (*Scr. Min.* 1, 455, 19-24) ὁ Ψελλὸς λέει: *Ὁ δὲ Πλάτων ἐτέρως ἐφερμήνευεν τὸ αὐτοκίνητον τῇ ψυχῇ· οὗτος γὰρ ὁ ἀνὴρ προσρήματά τινα ἐτίθει τοῖς αἰδέοις, τὸ ὡσαύτως ἔχον καὶ τὸ αὐτὸ καὶ αὐτοόον· τὴν γὰρ ιδέαν τοῦ καλοῦ καὶ ὑπὲρ ταύτην ιδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ὡσαύτως ἔχοντα ἐκάλει καὶ αὐτὰ καὶ αὐτοόντα, ὥσπερ Ἀριστοτέλης τὸ οὕτως ἔχον, ὅπερ ὁ νὸς ὠνόμασεν*. Πρβλ. καὶ *Ἐπιτάφ.* εἰς *Ξιφιλῖνον* (456, 1-3 Σάθας): *Ὡσπερ ὁ παρὰ Πλάτωνι δημιουργὸς κοσμοποιῶν... ἐκεῖνος γὰρ ἐν ἑαυτῷ ἐσχηκὼς τὸ αὐτοζῶον τὰ μέρη δημιουργεῖ*. — Ὁ ὀρισμὸς τοῦ Πρόκλου *Εἰς Τίμ.* 37 d (III 8, 18 Diehl) εἶναι: *πλήρωμα τοῦ πλήθους τῶν νοητῶν ζώων τὸ αὐτοζῶον*. Ἄλλ' ἤδη στὸν Ἀριστοτέλη οἱ ὅροι *αὐτοάνθρωπος*, *αὐτοῖππος*, *Μεταφ.* 1040 b 33, 1079 b 33 κ.ἄ. (πρβλ. καὶ Ἀλέξ. Ἀφροδ., *Εἰς Μεταφ.* 83, 34 ἐπ. Hayduck = *Περὶ ιδεῶν*, ἀπόσπ. 4). Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ διατύπωση τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ, *Ἀπορίαι καὶ λύσεις* ε' (7, 2 ἐπ. Joannou): *Πλάτων... τὰς τῶν ὄντων ιδέας κεχωρισμένας τῆς ὕλης ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν θεὸν δισχυρίζετο, οἷον τὸ αὐτοζῶον, ὁ αὐτοάνθρωπος καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὁμοίως*.

12. *Ἄνδρες εὐδοκιμήσαντες ἐπὶ σοφίᾳ, οἳ δὴ ἐτόπασαν — τὸ ἀκριβὲς τῆς ἐκείνου δόξης — Ἐγὼ δέ... πλέον τι τῶν εἰρημένων ἐξακριβώσομαι*.

13. Τὸν ὀρισμὸ τοῦ κόσμου ὡς τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν μέσῳ σύστημά τε καὶ σύγκριμα (στίχ. 17-18), γνωστὸ ἀπὸ τὸ Λεξικὸ τοῦ Σουίδα (III 162 Adler) καὶ τὸ *Etymologicum Magnum* (532, 14-16 Gaisford), ἀντλεῖ ἀσφαλῶς ὁ Ψελλὸς κατὰ λέξιν ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Ναζιανζηνό, Λόγος 38, *Εἰς τὰ Θεοφάνια* (PG 36, 321 B, πρβλ. καὶ Λόγος 41, *Εἰς τὴν Πεντηκοστήν*, PG 36, 427 A). Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐξάρτηση τοῦ Ψελλοῦ ἀπὸ τὸν Πατέρα αὐτὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀρκετὰ συχνῆς οἱ ἀναφορὲς σὲ κείμενά του.

Ἡ διαφοροποίηση τοῦ βυζαντινοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία αὐτῇ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐπόμενο τμήμα τοῦ *Περὶ τῶν ἰδεῶν*, στίχ. 25-50¹⁴, καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Ψελλοῦ (βλ. σελ. 406 ἐπ.), κύρια ἐπιδίωξή της ἔχει τὴν ἀνάδειξη τῆς π ρ ὶ τ η ς ἀρχῆς (βλ. τὴ ρητὴ δήλωση, στίχ. 33, καὶ οὐ χοὴ περαιτέρω προῖέναι, ἵνα μὴ ἀρχῶν ἀρχὰς ζητῶμεν ἐπ' ἄπειρον), ἡ ὁποία (ἀμετάβλητη καὶ ἄφθαρτη) εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπορρέουν καὶ ἡ (μεταβαλλομένη) ψυχὴ, ποὺ δίνει στὴ φύση τοὺς λόγους τῶν εἰδοποιουμένων σωμάτων, καὶ ἡ φύσις, ἡ ὁποία προσεχῶς εἰδοποιεῖ τὰ φυσικὰ σώματα. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ σώματος εἶδος (διάφορο βέβαια ἀπὸ τὸ νοητόν, ἀμετάθετον καὶ καθαρότατον εἶδος) εἶναι ἐπίκτητον καὶ παρ' ἄλλου ἐφῆκον τῷ σώματι.

Σημαντικὸ στοιχεῖο στὴν ἱεράρχηση αὐτῇ, ποὺ θὰ καταλήξῃ στὴν τ α ὕ τ ι σ η τοῦ δημιουργικοῦ νοῦ μὲ τῖς π ρ ὶ τ ε ς ἔ ν ν ο ι έ ς του, τῖς ἰ δ έ ε ς, εἶναι ὅτι ὁ Ψελλὸς (στίχ. 25-33) ἐρμηνεύει τὴν πλατωνικὴ σύλληψη τῶν ἰδεῶν μὲ μιὰ συλλογιστικὴ πορεία τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη κατασκευαστικὴ δημιουργία (τεχνίτης - κλίνη) στὴ δημιουργία τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν αὐλο καὶ δημιουργικὸ νοῦ. Ἡ συσχέτιση θεοῦ δημιουργοῦ καὶ ἀνθρώπου-τεχνίτου στὴν προβληματικὴ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο στὴν ἔρευνα τοῦ πῶς καὶ πότε συντελέσθηκε ὁ μετασχηματισμὸς τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν σὲ νοήσεις τοῦ θεοῦ. Πρῶτος ὁ Willy Theiler (1930)¹⁵ ἐπισήμανε τὴ συσχέτιση αὐτὴ στὸν Σενέκα

Ὁ ὀρισμὸς τοῦ Γρηγορίου Ναζ. στηρίζεται προφανῶς στὴ σχετικὴ (ἀριστοτελικὴ καὶ στωικὴ) παράδοση, ὅπως διασώζεται ἀπὸ τὸν Φίλωνα καὶ τὸ Ψευδοαριστοτελικὸ *Περὶ κόσμου* καὶ ἐξῆς. Βλ. Στοβαῖος, SVF 2, 168. 136 (μαρτυρία γιὰ τὸν Χρύσιππο), Διογ. Λαέρτ. VII 138,5 (μαρτυρία γιὰ τὸν Ποσειδώνιο), Κλεομήδης, SVF 2, 169,39, *Περὶ κόσμον* 391 b 9, Ἀρειος Δίδυμος, SVF 2, 169,22, Φίλων, *Περὶ ἀφθαρσίας κόσμου* 4.

14. Προηγεῖται (στίχ. 21-24) ἡ δήλωση τοῦ βυζαντινοῦ φιλοσόφου, ὅτι ἡ ἐρμηνεία του δὲν θὰ εἶναι ὑποκειμενικὴ, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀκρίβειά της θὰ στηρίζεται στὴν ἀποκάλυψη τῆς ψυχῆς τοῦ πρώτως εἰρηκότος. Πρόκειται γιὰ σχῆμα ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ στὸν Ψελλό, ὅπως φαίνεται ἀπὸ σειρὰ ἔργων του, καὶ γιὰ ἐρμηνευτικὴ βέβαια ἀρχὴ μεγάλης ἀξίας γιὰ κάθε ἐποχὴ, ἂν ἔχωμε ἐγγυήσεις σωστῆς ἐφαρμογῆς της. Χαρακτηριστικὰ συγγενικὴ —ἀφορᾷ τὸν Πλάτωνα κι ἐκεῖ— ἡ διατύπωση στὸ *Ἐξήγησις τῆς πλατωνικῆς ἐν τῷ Φαίδρῳ διφρείας τῶν ψυχῶν* (βλ. τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, σελ. 417). Βλ. ἀκόμη *Εἰς τὴν Πλάτωνος ψυχογονίαν*, PG 122, 1088.

15. *Die Vorbereitung des Neuplatonismus*, σελ. 15 ἐπ. (Ἡ 1η ἐκδ. κυκλοφόρησε τὸ 1934. Ἀνατύπωση Berlin / Zürich 1964 μὲ νέο Πρόλογο τοῦ 1962). Ἀπὸ τῖς βιβλιοκρισίες καὶ κριτικὰς θέσεις βλ. κυρίως R. E. Witt, *Albinus and the History of Middle Platonism*, Cambridge 1937, 72 ἐπ., C. J. de Vogel, *A la recherche des étapes précises entre Platon et le Néoplatonisme*, «Mnemosyne» 7 (1954), 120-22 καὶ E. Bickel, *Senecas Briefe 58 und 65. Das Antiochus - Posidonius-Problem*, RhMus 103 (1960) 1-20, J. M. Rist, *Eros and Psyche*, Toronto 1964, 60-68. Στὰ δύο τελευταῖα δημοσιεύματα μαζί μὲ τὴν ἐξαντλητικὴ ἐπιχειρηματολογία καὶ ὅλες οἱ πηγὲς καθὼς καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

καθώς και στους εξαρτημένους από τον Γάιο Μέσους Πλατωνικούς, ιδιαίτερα τον Ἀλβίνο¹⁶, και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο μετασχηματισμός των ιδεών σε έννοιες του θεού οφείλεται σε μιὰ τολμηρή συγχώνευση πλατωνικής και ἀριστοτελικής θεωρήσεως των υπερβατικών ιδεών και των ἐμφύτων ειδών στην προβληματική της δημιουργίας του φυσικού κόσμου¹⁷. Τὸ δεδομένο αὐτὸ ἐπεξεργάσθηκε ἀναλυτικὰ ἡ Audrey N. M. Rich στὴ μελέτη της *The Platonic Ideas as the Thoughts of God*, «*Mnemosyne*» 7 (1954) 123-133, στὴν ὁποία διερευνᾷ συστηματικὰ τὴ διαμόρφωση τῆς ἐρμηνείας τῶν πλατωνικῶν ιδεῶν ὡς ἐννοιῶν τοῦ θεοῦ. Καὶ ἡ δική της θέση, ὕστερα ἀπὸ πειστικὴ ἀξιοποίηση τῶν πηγῶν (σελ. 127 ἐπ.), εἶναι ὅτι ὁ μετασχηματισμὸς τῶν πλατωνικῶν ιδεῶν σὲ νοήσεις τοῦ θεοῦ βασίζεται στὴν παραδοχὴ μιᾶς ἀναλογίας μεταξὺ ἀνθρώπινου καὶ θείου νοῦ.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ —πιστεύει ἡ Rich— σημαντικὴ ἐπίδραση ἄσκησε ἡ θεώρηση τῶν ιδεῶν ὡς γενικῶν ἐννοιῶν τοῦ νοῦ. Ἡ ἰδέα ὡς ἐννοια ποὺ ὑπάρχει μόνο στὴν ψυχὴ εἶναι βέβαια στόχος τῆς κριτικῆς τοῦ Πλάτωνος στὸν *Παρμενίδη* (131 b), ἀλλὰ φαίνεται ὅτι περνᾷ ὡς πλατωνικὴ ἀντίληψη στὴν ἀμέσως μεταγενέστερη παράδοση τῆς Ἀκαδημίας¹⁸. Ὅπωςδήποτε πρόκειται γιὰ μεταφορὰ στὴ σφαῖρα τοῦ θεοῦ στοιχείων ἀπὸ

16. Seneca, *Epist.* 65, § 7: *His quintam Plato adicit exemplar, quam ipse ideam vocat; hoc est enim, ad quod respiciens artifex id, quod destinabat, effecit.* Ἀλβίνος 163, 18 Hermann: *εἴτε καὶ μὴ εἴη ἔξω τὸ παράδειγμα παντί, πάντως ἕκαστος ἐν αὐτῷ τὸ παράδειγμα ἴσχων τῶν τεχνιτῶν τὴν τούτου μορφὴν τῇ ὕλῃ περιτίθῃσιν.* Βλ. ὅμως Bickel, ὁ.π. γιὰ τὴ σημασία τῆς διατυπώσεως τοῦ Σενέκα (ἀπήχηση τοῦ πλατωνικοῦ διλήμματος, ἂν ὁ δημιουργὸς εἶναι ἡ μόνη ἀγέννητη οὐσία).

17. Ὁ Theiler ὑποστήριξε ἀκόμη ὅτι ὁ μετασχηματισμὸς αὐτὸς πρέπει νὰ συντελέσθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖο (τὸν θεωρούμενο παλαιότερα πρῶτο εἰσηγητὴ τῆς ἐρμηνείας τῶν ιδεῶν ὡς νοήσεων τοῦ θεοῦ) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Κικέρωνα, ποὺ φαίνεται νὰ τὸν γνωρίζῃ (*Oratio* 8), ἄρα μπορεῖ νὰ ἀναχθῇ σ' ἓνα προγενέστερο πλατωνικὸ φιλόσοφο μὲ σημαντικὸ κύρος, κι αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης († 68 π.Χ.). Ἡ θέση αὐτὴ δὲν ἐγινε γενικὰ ἀποδεκτὴ. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές, ποὺ εἶδαν κριτικὰ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ σημαντικοῦ ἔργου τοῦ Theiler (βλ. σημ. 15), ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ μετασχηματισμὸς τῶν πλατωνικῶν ιδεῶν σὲ έννοιες τοῦ θεοῦ πρέπει νὰ ἀναχθῇ στὸν Ποσειδώνιο. Βλ. τὴν ἐπιχειρηματολογία στοὺς Bickel καὶ Rist κυρίως. Γιὰ τὴν προβληματικὴ τῶν ιδεῶν - ἐννοιῶν τοῦ θεοῦ στὸν Φίλωνα βλ. δύο ἀντιρρητικὰ δημοσιεύματα στὸ γνωστότερο ἀπὸ τὰ νεώτερα σχετικὰ ἔργα, τὸ ἔργο τοῦ H. A. Wolfson, *The Philosophy of the Church Fathers* 1, Cambridge, Mass. 1956 (1970³): K. Bormann, *Die Ideen- und Logoslehre Philons von Alexandrien. Eine Auseinandersetzung mit H. A. Wolfson*, Köln (Diss.) 1955 καὶ J. S. Romanides, *H. A. Wolfson's Philosophy of the Church Fathers*, «*The Greek Orthodox Theological Review*» 5 (1959) 55-82, ἰδιαίτ. 62-79.

18. Βλ. καὶ Witt 71, Rist 62 καθὼς καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ H. Cherniss, *AJPh* 59 (1938) 354 στὸ ἔργο τοῦ Witt καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ A. H. Armstrong, *The Background of the*

τὴν ψυχολογικὴ καὶ ὄχι τὴ θεολογικὴ θεώρηση τοῦ προβλήματος. Ἀποφασιστικὴ στάθηκε ὁμῶς καὶ κατὰ τὴν Rich ἡ συσχέτιση τοῦ νοῦ-δημιουργοῦ καὶ ἀνθρώπου-τεχνίτου, ποὺ ὠδήγησε τελικὰ στὴν ταύτιση ἰδεῶν-νοήσεων. Στούς πλατωνικοὺς συγγραφεῖς, στοὺς ὁποίους κυρίως τὴ συναντοῦμε (Φίλων, Σενέκας, Ἀττικὸς, Χαλκίδιος κ.ἄ.), ἡ θέση εἶναι, ὅτι ὅπως ἀκριβῶς ἓνας τεχνίτης δημιουργεῖ μὲ βάση ἓνα σχέδιο τοῦ ἀντικειμένου του, σχέδιο ποὺ τὸ ἔχει συλλάβει προηγουμένως στὴν ψυχὴ του, ἔτσι καὶ ὁ θεὸς διαμορφώνει τὸν κόσμον μὲ τὰ ἰδεατὰ πρότυπά του, ποὺ ἔχει πρὶν νοῆσαι καὶ τὰ ὁποῖα ἔδρα τους ἔχουν τὸ Νοῦ του. Ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἡ ἐξίσωση ἰδεῶν καὶ νοήσεων στοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς ἐγινε γιὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ νοητὴ εἰκόνα, τὸ σχέδιο ποὺ ἔχει γιὰ τὸ ὑπὸ κατασκευὴν ἀντικείμενο ὁ τεχνίτης του, καὶ κατόπιν μεταφέρθηκε ἀναλογικὰ στὸ «πλατωνικὸ» αὐτοζῶον, τὸ ὁποῖο ἐγινε ἔτσι τὸ ἰδεατὸ σχέδιο τοῦ κόσμου, ποὺ βρίσκεται μέσα στὸ Νοῦ τοῦ δημιουργοῦ. Γιὰ τὴ συσχέτιση = σύγχυση μεταξὺ σχεδίου τοῦ τεχνίτου καὶ ἰδεῶν τοῦ θεοῦ-δημιουργοῦ ἴσως εἶναι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ὑπεύθυνος, γιατί χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον *παράδειγμα* καὶ γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ, τὴν ὑπερβατικὴ ἰδέα καὶ γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ ἐνδιάθετο σχέδιο-πρότυπο (βλ. π.χ. *Πολιτεία* 561 e, 472 d καὶ πρβλ. Πρόκλος, *Εἰς Τίμ.* 28 c (I 320,4-5 Diehl) : *πᾶς δημιουργὸς ἢ ἐξωθεν λαμβάνει τὸ παράδειγμα ὃν δημιουργεῖ ἢ αὐτὸς αὐτὸ τίκτει ἀφ' ἑαυτοῦ*).

Ἡ συμπερασματικὴ ὥστόσο θέση τῆς Rich, ὅπως εἰσηγήθηκε παλαιότερα πρῶτος ὁ Jones (βλ. σημ. 23) καὶ ὑποστήριξε ἀργότερα ὁ Theiler, εἶναι ὅτι ἡ ταύτιση ἰδεῶν-νοήσεων ὀφείλεται σὲ ἀριστοτελικὴ ἐπίδραση¹⁹. (Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης σὲ δύο τουλάχιστον περιπτώσεις, *Φυσ.* 194 b 26, *Μεταφ.* 1013 a 27, χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον *παράδειγμα* ὡς συνώνυμο τοῦ *εἶδος* ἢ *λόγος*, ποὺ εἶναι ἐνδιάθετος στὴν ψυχὴ, τοῦ οἰκοδόμου π.χ. πρὶν ὑπάρξῃ ἡ οἰκία. Πρβλ. *Μεταφ.* 1032 a 32 *εἶδος ἐν τῇ ψυχῇ*, καὶ τὴ σύγκριση ποὺ κάνει ὁ Φίλων, *Περὶ τῆς κατὰ Μωυσέα κοσμοποιίας* 5 μεταξὺ ἰδεατοῦ κόσμου καὶ ἰδεατῆς πόλεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει *τῇ τοῦ τεχνίτου ψυχῇ* (στὴν ψυχὴ τοῦ ἀρχιτέκτονος). Μπορεῖ λοιπὸν νὰ συναχθῇ ὅτι γιὰ τὸν Φίλωνα ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν ἀντιστοιχεῖ ἀπὸ ὠρισμένην τουλάχιστον ἄποψη μὲ τὸ ἀριστοτελικὸ *εἶδος ἐν τῇ ψυχῇ*²⁰). Τὸ κίνητρο γιὰ τὴ συγχώνευση αὐτῆς τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν τῶν ἐμφύτων εἰδῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία πρέπει νὰ προῆλθε ὁ μετασχηματισμὸς τῶν ἰδεῶν σὲ νοήσεις τοῦ θεοῦ, ἦταν —καταλήγει ἡ Rich— ἡ προσπάθεια νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν νὰ ἐξηγήσουν τὴ γένεση στὸ φυσικὸν κόσμον. Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι βασικὸ ἡ *εἰδοποιὸς αἰτία* τῆς *γένεσεως*, τὸ εἶδος τοῦ δημιουργούμενου πράγματος, νὰ εἶναι ἐμφυτο στὸ δημιουργικὸ παράγοντα. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ στὰ τεχνητὰ προϊόντα : ἐπειδὴ ὁ τεχνίτης ἔχει στὴν ψυχὴ του τὸ λόγον τῆς οἰκίας, γι' αὐτὸ εἶναι σὲ θέση νὰ κατασκευάσῃ τὴν οἰκίαν ἀπὸ τὰ ὑλικά της. Σὲ καμιά περίπτωσιν (ἄνθρωπος, οἰκία) δὲν πραγματοποιεῖται γένεσις μὲ ἀναφορὰ σ' ἓνα αἰώνιον πρότυπον ἢ ἰδέαν. Γιὰ νὰ σωθῇ λοιπὸν ἡ πλατωνικὴ θε-

Doctrine «that the Intelligibles are not outside the Intellect», Genève 1960 (Entretiens Hardt 5), 399.

19. Ὁ Rist, ὁ.π. 65 δέχεται ὅτι τοῦτο ἀληθεύει ὅπωςδήποτε στὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀλβίνου, ἀλλὰ θὰ ἀποτελοῦσε ἀνεπίτρεπτη ἀπλοποίηση τῆς παλαιότερης ἱστορίας τοῦ προβλήματος.

20. Σημασία ἔχει ἀκόμη ὅτι ὁ Φίλων χρησιμοποιεῖ καὶ τὸν ὄρον *λόγος* ἀντὶ τοῦ *εἶδος*, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης. Πρβλ. Ἀσκληπιός, *Εἰς Μεταφ.* 991 a 20 : «ὅπως ὁ γιατρὸς δημιουργεῖ υἰεῖαν μὲ βάση τοὺς λόγους τῆς υἰείας ποὺ ἔχει στὸ νοῦ του, ἔτσι καὶ ὁ θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον σύμφωνα μὲ τοὺς δημιουργικοὺς λόγους ἢ ἰδέας ποὺ ἔχει μέσα του».

ωρία τῶν ἰδεῶν ἔπρεπε νὰ μετασχηματισθῇ μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε οἱ ἰδέες νὰ θεωρηθοῦν αἷτια στὴν κυριολεξία τοῦ ὄρου. Καὶ τὸ πιὸ φυσικὸ ἦταν νὰ ἐρμηνευθοῦν οἱ ἰδέες ὡς ἐνδιάθετα εἶδη, τὰ ὁποῖα στὸ ἀνθρώπινο πεδίο εἶναι λόγοι ἐν τῇ ψυχῇ, ἐνῶ στὸ θεῖο πεδίο εἶναι δημιουργικαὶ τοῦ θεοῦ νοήσεις²¹.

Στὴν προκαταρκτικὴ τώρα ἀναζήτηση γιὰ τὴν πιθανώτερη ἐξήγηση τῆς παρερμηνείας τοῦ αὐθεντικοῦ Πλάτωνος ἡ Audrey Rich συζητεῖ καὶ τὸ ἐνδεχόμενον πίσω ἀπὸ τὴν παρερμηνεία αὐτὴ νὰ ὑπάρχη μιὰ παρανόηση ὅσων ἀναπτύσσονται στὴν *Πολιτεία* X 596 a ἐπ., ὅπου ὁμοῦς τὸ ὀρθὸ εἶναι ὅτι ἡ ἀναφορὰ στὴν ἀναλογία θεοῦ - τεχνίτου γίνεται γιὰ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι μὲ ἓνα πρότυπο κατασκευάζονται πολλὰς κλίνας²². Ἄν καὶ τελικὰ μιὰ τέτοια παρερμηνεία δὲν μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ ἐσφαλμένη κατανόηση ἀποσπασματικὰ ἔστω χρησιμοποιημένων πλατωνικῶν κειμένων²³ (εἰδικὰ ἐδῶ εἶναι γνωστό, ὅτι οἱ περισσότεροι ἀρχαῖοι ἐρμηνευτὲς δὲν δέχονται ἰδέες τῶν τεχνητῶν πραγμάτων), ἡ Rich δέχεται ὅτι εἶναι δυνατόν τὸ χωρίο τῆς *Πολιτείας* X νὰ ἐνίσχυσε τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ ἰδέες ὑπάγονται ἢ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ Νοῦ τοῦ θεοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ ἀποκτᾷ ἐνδιαφέρον ἡ περίπτωσις τοῦ βυζαντινοῦ φιλοσόφου τοῦ 11ου αἰ., ὁ ὁποῖος στὴν ἀφετηρία τῆς δικῆς του ἐρμηνείας (στίχ. 25 ἐπ.) θέλει τὸν Πλάτωνα νὰ ἀφορμᾶται στὴ σύλληψη τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν μορφῶν στὸν κόσμον τῶν τεχνητῶν πραγμάτων καὶ νὰ ἀναζητῇ τὴν πρώτη ἀρχὴ καὶ αἷτία, ποὺ χορηγεῖ στὰ φυσικὰ ὄντα τοὺς λόγους τῆς δημιουργίας τους (τίς ἀρχικὲς μορφὲς κάθε εἶδους), σὲ ἀναλογία μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὸν κόσμον τῶν τεχνητῶν πραγμάτων, ὅπου ὁ Πλάτων —κατὰ τὸν Ψελλὸ— διέγνωσε σωστά, ὅτι οἱ μορφὲς εἶναι ἐπίκτητες καὶ ὅτι ὁ τεχνίτης δίνει π.χ. στὴν κλίνη²⁴ μὲ τὴν τέχνη του τὴ μορφὴ της,

21. Βλ. τὴν κριτικὴ τοῦ Συριανοῦ, *Εἰς Μεταφ.* 1078 b 12 ἐναντίον ἐκείνων (ἐννοεῖ κυρίως τὸν Ἀττικό), οἱ ὁποῖοι συγχέουν τοὺς τῇ ψυχῇ λόγους καὶ τὸν ἐνυλον καλούμενον νοῦν τοῖς παραδειγματικοῖς καὶ αὐλοῖς εἶδεσι καὶ ταῖς δημιουργικαῖς νοήσεσιν. Rich 129, ὅπου καὶ οἱ ἄλλες πηγές, στὶς ὁποῖες ἀπαντοῦμε καὶ τοὺς ὄρους : ὁ θεοῦ (ὁ θεῖος) λόγος (Φίλων), νόησις τοῦ θεοῦ (Ἀλβῖνος), τὰ τοῦ θεοῦ νοήματα (Ἀττικός), νοήσεις τοῦ θεοῦ (ἡ τοῦ νοῦ) (Πλωτῖνος), διάνοια τοῦ θεοῦ (Ἰππόλυτος), cogitationes dei (Calcidius). Στὸν Ψελλὸ ὁμοῦς ἐδῶ : ἐνθυμήματα τοῦ θεοῦ.

22. Βλ. καὶ Rich 61 : Τὸ χωρίο *Πολιτεία* X 597 d ἔχει συχνὰ παρερμηνευθῇ, ἐμφανίζοντας τὸν Πλάτωνα νὰ διδάσκη ὅτι τὰ εἶδη δὲν προϋπάρχουν τοῦ θεοῦ.

23. Ταύτιση π.χ. ἀκόμη τοῦ θεοῦ τοῦ *Τιμαίου* μὲ τὴν ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ τῆς *Πολιτείας* VI 508 e, ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν ἄλλων ἰδεῶν ἐπομένως αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τὸ θεὸ καὶ ἔχουν ἀπέναντί του τὴ σχέση νοήσεως - νοοῦντος. Βλ. καὶ R. M. Jones, *The Ideas as the Thoughts of God*, CPh 21 (1926) 324 καὶ Rist 61 ἐπ.

24. Ἀναφορὰ στὴν *Πολιτεία* X 596 ἐπ. ἐπεσήμανε ἤδη ὁ πρῶτος ἐκδότης τοῦ *Περὶ τῶν ἰδεῶν* ἡ Hussey ἐπίσης σημειώνει, ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ ψελλικοῦ κειμένου στὸ σημεῖο αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὴν *Πολιτεία* X. Ἄς σημειωθῇ ἐδῶ ὅτι ὁ Πλωτῖνος δὲν χρησιμοποιεῖ σὲ καμιά περίπτωσις τὸ χωρίο αὐτὸ τῆς *Πολιτείας*.

παίρνοντάς την ἀπὸ τὴν ψυχὴν, ποὺ κι αὐτὴ μὲ τὴ σειρά της τὴν παίρνει ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ αἰτία τῆς δημιουργίας (στίχ. 28-30).

Ἡ σύνδεση τῶν ἰδεῶν (τῶν λόγων τῆς δημιουργίας) μὲ τὴν ἀρχικὴ αἰτία τῆς δημιουργίας (στίχ. 32: ὁ νοῦς τῇ ψυχῇ πρῶτος χορηγεῖ τοῦ εἶδους τὰς ἀφορμὰς) ἀντιπροσωπεύει τὴ βασικὴ θέση τοῦ Ψελλοῦ στὸ πρῶτο μέρος τοῦ δοκιμίου του, αὐτὴν ποὺ τὸν διαφοροποιεῖ ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς φιλοσόφους, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος πιστεύει (στίχ. 6-21), καὶ ποὺ συνίσταται στὴν ὑπογράμμιση τοῦ δευτερεύοντος χαρακτηῖρος τῶν ἰδεῶν (στίχ. 28-50)²⁵. Δημιουργικὰ βέβαια αἷτια εἶναι οἱ ἰδέες, ὅχι ὅμως ὡς αὐθύπαρκτες καὶ αὐτοδύναμες οὐσίες, ἀλλὰ ὡς ἔννοιες τοῦ δημιουργικοῦ νοῦ. Στὸ ἐπίπεδο τῆς δημιουργίας εἶναι οἱ πρῶτες ἔννοιες τοῦ αὐλοῦ, τοῦ παντάπασι χωριστοῦ καὶ τῶν ἄλλων νόων ὑπερκειμένου καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν καθαροῦ νοῦ κλπ. — στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνθρώπινης τέχνης εἶναι οἱ λόγοι τῆς ψυχῆς, τοὺς ὁποῖοις ἡ τέχνη παρ' αὐτῆς εὗρίσκει.

Τὸ δεύτερο οὐσιαστικὸ στοιχεῖο στὸ δοκίμιο τοῦ Ψελλοῦ, ποὺ ἐξηγεῖ καὶ τὴν υἱοθέτηση θέσεων (στίχ. 34-55) ἢ τὴ χρησιμοποίηση αὐτούσιων ἀποσπασμάτων (στίχ. 55-96) ἀπὸ τὸ *Περὶ τοῦ νοῦ καὶ τῶν ἰδεῶν* καὶ τοῦ ὄντος τοῦ Πλωτίνου, εἶναι ἡ ἐξαρση τῆς ταυτότητος τοῦ Νοῦ μὲ τὶς ἰδέες (στίχ. 45-49 καὶ 59 ἐπ.). Ἴσως μάλιστα αὐτὸ νὰ εἶναι τὸ βασικὸ κριτήριον τοῦ Ψελλοῦ γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τῶν χωρίων ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Πλωτίνου (βλ. σημ. 9), ποὺ ἐνσωματώνει στὸ κείμενό του.

Τὴ χρησιμοποίηση τοῦ Πλωτίνου στὸ *Περὶ τῶν ἰδεῶν* ἐπισήμανε πρῶτος ὁ L. G. Westerink (στὸ ἄρθρο του γιὰ τὰ ἴχνη τῶν χαμένων Σχολίων τοῦ Πρόκλου στίς *Ἐννεάδες* τοῦ Πλωτίνου σὲ ἔργα τοῦ Ψελλοῦ, BZ 52 (1959) 10· βλ. σημ. 5). Ἐνδιαφέρον ἀσφαλῶς παρουσιάζει τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἴδια διαπίστωση φθάσαμε πρὶν ἀπὸ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ ἁρθροῦ τοῦ Westerink ὁδηγημένοι ἀπὸ τὸν Πρόκλο, ἐπειδὴ τὸ τμῆμα τοῦ *Περὶ τῶν ἰδεῶν*, στίχ. 59 ἐπ. ἔχει κοινὴ θεματικὴ καὶ ὁρολογία μὲ τὴν παράγρ. 176 τῆς *Θεολογικῆς Στοιχειώσεως* (βλ. ἐκδ. E. Dodds, Oxford 1933, 154), ποὺ ἀποτελεῖ σχολιασμὸ τοῦ βιβλίου V 9. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ψελλὸς θαυμάζει καὶ χρησιμοποιεῖ συχνά — πάντοτε ὅμως κριτικά— τὸν Πρόκλο²⁶, ὥστε στὴν ἐρευνα τῶν πηγῶν του ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος πρέπει

25. Βλ. τὴν κλιμάκωση τῶν ἀρχικῶν ιδιοτήτων τοῦ αὐλοῦ καὶ δημιουργικοῦ νοῦ στοὺς στίχ. 42-45 καὶ τὴ συμπερασματικὴ θέση: οὗτος τοιγαροῦν πρῶτος αὐτὰ (τὰ ὄντα) ἐνόησεν... αἱ οὖν ἰδέαι αἱ πρῶται ἐκείνου ἔννοιαι καὶ ἀπλαῖ τῶν ὄντων ὑπάρξεις. Γιὰ τὴν ταύτιση τῶν ἐκεῖσε ἰδεῶν - ἐνθυμημάτων μὲ τὰ πρῶτα καὶ κυρίως καὶ ἀρχέτυπα ὄντα καὶ τελικὰ μὲ τὸν πρῶτον (ἐνθυμηθέντα) δημιουργικὸν κλπ. νοῦν βλ. τὴν ἐπόμενην παράγραφο.

26. Γιὰ τὴν γνώση καὶ χρησιμοποίηση τοῦ Πρόκλου ἀπὸ τὸν Ψελλὸ βλ. χαρακτηριστικὰ τὶς περιπτώσεις ποὺ ἀναφέρω στὸ ἄρθρο μου *Michael Psellos' Kritik an Aristoteles und seine eigene Lehre zur Materie-Form-Problematik*, BZ 56 (1963) 227. Γιὰ τὴ

νά βρίσκεται στην πρώτη σειρά. Έδω ωστόσο ο Πρόκλος αποκλείεται εξ αρχής ως άμεση πηγή του Ψελλοῦ καὶ με μόνη τὴ θέση τοῦ βυζαντινοῦ φιλοσόφου — ὅπως ἐπισημαίνει σωστά ὁ Westerink —, ὅτι με τὴν ἀποδοχὴ αὐτοδύναμων ἰδεῶν κινδυνεύομε νὰ ὑπέρβουµε τὸ Νοῦ, δηλ. τὸ δημιουργό, ὁπότε θὰ καταλήξωµε νὰ ζητοῦµε ἀρχῶν ἀρχὰς ἐπ' ἄπειρον.

Ἡ κατάσταση τοῦ κειμένου τοῦ Πλωτίνου, ποὺ χρησιμοποιοεῖ ὁ Ψελλός, ἀποδεικνύεται με βάση τὸν καλύτερο κώδικά µας (C) ἄρτια. Οἱ ἐλάχιστες λεκτικὲς ἀποκλίσεις ἐξηγοῦνται εὐκόλα²⁷. Τὴ δεξιότεχνία τοῦ Ψελλοῦ στὴ σύνθεση τοῦ κειμένου του με τὰ χωρία ποὺ ἐπιλέγει γιὰ νὰ στηρίξη τὶς προσωπικὲς θέσεις του ἐπισηµάναµε πιὸ πάνω. Ἴσο ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε ὁµως καὶ ἡ ἐκτίµηση τοῦ περιεχομένου τῶν χωρίων, ποὺ δὲν χρησιμοποιοεῖ, ἰδιαίτερα στὶς περιπτώσεις ὅπου οἱ παραλείψεις φαίνονται σκόπιµες, γιὰτὶ πρόκειται γιὰ νεοπλατωνικὲς θέσεις, ποὺ δὲν ἀποδέχεται ὁ βυζαντινὸς φιλόσοφος²⁸.

Τὰ στοιχεῖα τῆς πλωτινικῆς ἐρµηνείας τῶν ἰδεῶν εἶναι γνωστὸ ὅτι περιέχονται κυρίως στὰ βιβλία V 9 (*Περὶ τοῦ νοῦ καὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ ὄν-*

διάσωση ἀποσπασμάτων τοῦ *Περὶ τῆς τῶν κακῶν ὑποστάσεως* βλ. ὁ.π., σημ. 61 καὶ βέβαια τὴν ἔκδοση Boese, Berlin 1960 καθὼς καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ M. Sicherl, *Platonismus und Textüberlieferung*, JÖBG 15 (1966) 214. Γιὰ τὴ χρησιμοποίησιν ἀπὸ τὸν Ψελλὸ τῶν χαµένων Σχολίων τοῦ Πρόκλου στὶς *Ἐννεάδες* βλ. τὸ σηµαντικὸ ἄρθρο τοῦ Westerink καθὼς καὶ τὰ ἄλλα στὴ σημ. 5 παραπάνω, ἰδιαίτερα τὸ ἄρθρο τοῦ Sicherl, BZ 53 (1960) 11-12, 18-19. Γιὰ τὴ χρησιμοποίησιν τῶν Σχολίων στὸν *Τίμαιο* βλ. Weiß, «Βυζαντινά» 4 (1972) 14.

27. Εἶναι πιθανὸ ἄλλωστε νὰ ὀφείλωνται σὲ μεταγενέστερη ἐπέµβαση (56 *ἄνωθεν* ἀντὶ *ἄλλοθεν*, 57 *εἰσιούσης* ἀντὶ *ιούσης*), ὅπως φαίνεται καλύτερα στὴν περίπτωσιν τοῦ 72 *προσεπινοεῖν* τῶν ἀπογράφων ἀντὶ *προεπινοεῖν* τοῦ κώδ. C καὶ τοῦ Πλωτίνου. Ἐπιτυχµένη γι' αὐτὸ ἡ διόρθωσιν τῆς Hussey, ἀφοῦ πρόκειται βέβαια γιὰ τὴ λογικὴ προτεραιότητα, ποὺ ἔχει τὸ ὄν ἀπέναντι στὸ νοῦ.

28. Γιὰ τὸν λεγόμενον «νεοπλατωνισµό» τοῦ Ψελλοῦ καὶ τῶν βυζαντινῶν φιλοσόφων γενικώτερα βλ. τὸ πόρισμα τῆς ἐρεῦνης μου με βάση τὰ ἀνέκδοτα σχόλια στὴ *Φυσικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλους (L. Benakis, *Studien zu den Aristoteles-Kommentaren des Michael Psellos*, AGPh 43 (1961) 218, 231) καθὼς καὶ τὶς κρίσεις μου στὸ μελέτηµα *Ἡ σπουδὴ τῆς Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας. Κριτικὴ ἐπισκόπησις 1949-1971* («Φιλοσοφία» 1 (1971) 397-400, 409, σημ. 27, 414 ἐπ.). Μιὰ ἀκόµα χαρακτηριστικὴ περίπτωσις, ὅπου ὁ Ψελλός διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψιν καὶ ὑπερασπίζεται τὸ χριστιανικὸ κοσμοεἶδωλο ἀλλὰ καὶ χρησιμοποιοεῖ τὶς ἐλληνικὲς πηγὰς ἐπισημαίνει ὁ Weiß (βλ. σελ. 14, σημ. 5) με βάση τὸ ἀνέκδοτο κείμενον *Περὶ τοῦ καλοῦ* (cod. Paris. gr. 1182, f. 47r-v): *Ταῦτα μὲν οὖν Ἑλλῆσι πρῶτως εἴρηται καὶ μοι οὐ πάντ' ἀπάδοκτα καὶ ὅ,τι δ' ἂν ἐν ἐκείνοις σκληρὸν καὶ ἀντίτυπον, διωμάλισται παρ' ἐμοί· τὰ δὲ ἐντεῦθεν ἐκείνοις μόνοις ἀναθετέον.* — Ἡ χαρακτηριστικώτερη ὁµως δήλωσίν του στὸ θέμα αὐτὸ περιέχεται στὸ διδακτικὸ κείμενον *Εἰς τὸ οὐσία πρᾶγμα αὐθύπαρκτον* (βλ. σημ. 53): *Εἰ δέ τισι καὶ τῶν ἐλληνικῶν ὀνομάτων καὶ τῶν παρὰ τοῖς φιλοσοφωτάτοις δοξῶν ἐπὶ τοῖς ἡμετέροις λόγοις συγκαταχρησόμεθα, κανονίζειν οὐ χρή· οὐ γὰρ πᾶσα Ἑλληνὶς δόξα διαβέβληται παρ' ἡµῶν, τινὲς δὲ καὶ συνεργοὶ τοῦ ἡμετέρου τυγχάνουσι δόγματος... Ταῦτα δὲ διηριθμησάµην ὁμοῦ μὲν ὑµᾶς εἰς πολυμάθειαν ἄγων, ὁμοῦ δὲ καὶ ταῖς Ἑλληνικαῖς δόξαις ποιούμενος ἐντριβεῖς. Καὶ οἶδα, ὡς ἐνίαις γε τούτων ἀντιπесеῖται τὰ ἡμέτερα δόγματα· ἐγὼ γὰρ οὐχ ὥστε τούτων ἐκεῖνα ἀνταλλάξασθαι ἐσπούδασα πρὸς ὑµᾶς (μαινοίµην γὰρ ἄν), ἀλλ' ἵνα τούτοις μὲν ἦτε προσκεί-*

τος), V 1 (*Περὶ τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων*) καὶ V 8 (*Περὶ τοῦ νοητοῦ κάλλους*). Τὸ πρῶτο καὶ σημαντικώτερο ἀπὸ αὐτά²⁹ χρησιμοποιεῖ λοιπὸν ὁ Ψελλὸς στὴν ἑκτασὴ πού διαπιστώνομε. Ἀπὸ τὶς βασικὲς θέσεις τοῦ Πλωτίνου εἶναι ἐδῶ ὅτι τὰ ἀντικείμενα τοῦ Νοῦ, οἱ ἰδέες, οἱ ὁποῖες στὴν ψυχὴ εἶναι διαμοιρασμένες καὶ χωριστές, βρίσκονται στὸ Νοῦ ὅλες μαζί καὶ εἶναι ἕνα μὲ αὐτόν. Οἱ ἰδέες λοιπόν, πού ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ποσειδωνίου ἢ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Ἀσκαλωνίτου ἔχουν μετασχηματισθῇ σὲ νοήσεις τοῦ θεοῦ, συνδέονται τώρα στὸν Πλωτῖνο μὲ τὴ δεύτερη Ὑπόσταση τοῦ ὄντος, γίνονται ἡ ὁλοκλήρωση τοῦ Νοῦ γενικά. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἰδέα ταυτίζεται μὲ τὴ νόηση τοῦ ὄντος, εἶναι τὸ πραγματικὸ ὄν, πολὺ περισσότερο ἀφοῦ τὰ πραγματικὰ ὄντα εἶναι ὁ Νοῦς, καὶ ὅταν ὁ Νοῦς νοῇ τὰ ὄντα, δὲν εἶναι σὰν νὰ κατανοῇ κάτι ξένο, γιατί τὰ ὄντα δὲν εἶναι οὔτε πρὶν ἀπὸ αὐτὸν οὔτε ὕστερα ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ ὁ Νοῦς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πρῶτος νομοθέτης τοῦ Εἶναι³⁰. Ἡ διαμάχη γιὰ τὶς ἰδέες ὡς αὐτοτελεῖς οὐσίαι ἢ νοήσεις τοῦ θεοῦ ἔχει πιά ξεπερασθῇ ἐδῶ μὲ τὴν ἀνύψωση στὴν ταυτότητα νοῦ - ὄντος - ἰδέας.

Ὁ Ψελλὸς υἱοθετεῖ καὶ ἐνσωματώνει στὸ κείμενό του τὶς ἐξῆς θέσεις τοῦ Πλωτίνου :

1. Ὅπως στὰ τεχνητὰ ἔτσι καὶ στὰ φυσικὰ πρέπει ἀπὸ τὴν ψυχὴ νὰ ὑψωθοῦμε στὸ νοῦ, πού εἶναι ἐκεῖνος πού πρῶτος παρέχει στὰ πράγματα τὶς μορφές τους³¹. αὐτὲς εἶναι ἐκεῖ ἐπίκτητες καὶ φθαρτές [Ψελλός: ἐνῶ στὰ

μενοι, ἐκείνων δὲ μόνον τὴν εἶδῃσιν ἔχῃτε, εἰ δέ πῃ καὶ συνεργοῖεν ὑμῖν πρὸς τὸν ἀληθῆ λόγον διακινδυνεύοντα καταχρῆσασθαι. Βλ. καὶ τὰ χωρία στὴ μελέτη μου AGPh 43 (1961) 222, σημ. 25.

29. Βλ. τὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα καὶ τὴν ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου στὴν ἑκδοσὴ R. Harder, *Plotins Schriften* I b, Hamburg («Philos. Bibliothek» Meiner) 1956, 425 ἐπ.: Τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Πλωτίνου εἶναι τὸ πρῶτο στὴ σειρὰ τῶν ἐπιμόνων ἀναζητήσεων τοῦ γιὰ τὸν Νοῦ καὶ τὸν νοητὸ κόσμον καὶ εἶναι κατανοητὸ μόνον σὲ συνάρτηση μὲ τὰ προβλήματα, πού ἦταν στὸ ἐπίκεντρο τῶν συζητήσεων στὴν ἴδια τὴν Ἀκαδημία, συχνὰ μάλιστα τὰ θέματα θεωροῦνται γνωστὰ ὥστε νὰ μὴ χρειάζονται ἀναλυτικὴ μνεία. Ἡ σημασία του ὅμως εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερη ὅχι μόνον γιατί βρίσκεται μέσα στὴν προσωκρατικὴ, τὴν πλατωνικὴ καὶ τὴν ἀριστοτελικὴ παράδοση, ἀλλὰ καὶ γιατί σημειώνει μιὰ νέα κορύφωση τῆς θεωρίας τοῦ νοῦ μὲ θέσεις πέρα ἀπὸ τὰ μεγάλα συστήματα, ὅσο κι ἂν αὐτὲς βασίζονται συχνὰ σὲ αὐθαίρετη, νόμιμη ὥστόσο ἱστορικά, ἐρμηνεία τους.

30. R. Harder - R. Beutler - W. Theiler, *Plotins Schriften* VI (Indices - Überblick über Plotins Philosophie und Lehrweise), Hamburg 1971, 114 καὶ R. T. Wallis, *Neoplatonism*, London 1972, 30. Γιὰ τὴ συνάρτηση τῶν θέσεων τοῦ βιβλίου V 9 πού υἱοθετεῖ ὁ Ψελλὸς (ἐπόμενη παράγραφος) μὲ τὸ σύστημα τοῦ Πλωτίνου βλ. I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Πλάτων - Πλωτῖνος - Ὁριγένης*, Ἀθῆναι 1959, 48-57.

31. Γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ νοῦ ἀπέναντι στὴ ψυχὴ βλ. καὶ *Ἐγκωμιαστικὸς εἰς Κηρουλάριον* (Σάθας, *Μεσ. Βιβλ.* Δ', 335): ὁ θεὸς ψυχῇ μὲν καὶ νῶ δικάζων, τῷ μὲν τὰ

νοητὰ ἀμετάβλητες καὶ καθαρές] (στίχ. 28-41: στοιχεῖα ἀπὸ τὰ τμήματα 5, 6, 12, 13 στὴ διαίρεση Harder I a, σελ. 104 ἐπ. = V 9,2-3)³².

2. Ὁ χωριστὸς δημιουργικὸς νοῦς³³, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα οὐσία καὶ ἐνέργεια, ταυτίζεται μὲ τὰ ὄντα ποὺ νοεῖ· νοῦς καὶ κυρίως ὄν εἶναι ἓνα. Ἐνέργεια τοῦ νοῦ εἶναι νὰ νοῇ τὰ ὄντα. Τὰ ἀντικείμενα τοῦ δημιουργικοῦ νοῦ εἶναι πρῶτα καὶ ἀρχέτυπα [Ψελλὸς: Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἰδέες, ποὺ εἶναι οἱ πρῶτες ἔννοιες τοῦ νοῦ, ταυτίζονται ἐκεῖ μὲ τὸ πρῶτο καὶ ἀρχέτυπο ὄν] (στίχ. 42-52: στοιχεῖα ἀπὸ τὰ τμήματα 18, 19, 21 καὶ 22 H. = V 9,5).

3. Τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἔχουν ὑπαρξὴ μόνο μὲ τὴ μετοχὴ τους στὸ νοητὸ κόσμος, δηλ. ἐπειδὴ ἡ ὕλη τους δέχεται τὴ μορφή ἀπὸ ἐκεῖ. Ἡ παρουσία τῆς τέχνης στὰ τεχνητὰ γίνεται μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς εἰκόνας (τοῦ ἀντιγράφου) τῆς ἰδέας τους (στίχ. 56-59 = τμ. 24 H. = 5,36-41).

4. Ὁ νοῦς εἶναι τὰ ἴδια τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἔχει μέσα του, ὅχι βέβαια μὲ τοπικὴ ἔννοια, ἀλλὰ ἐπειδὴ ταυτίζεται μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Παρὰ τὴν ἐνότητα αὐτὴ ὑπάρχει καὶ διάκριση, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάθε ὄν ἀντιπροσωπεύει μιὰ ἰδιαίτερη δύναμη, ὅπως στὸ σπέρμα εἶναι ὅλοι οἱ λόγοι τῶν ἐμβίων ὄντων μαζί (αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ προκύψουν τὰ ἐπὶ μέρους ὄργανα) (στίχ. 59-65 = τμ. 26 καὶ 27 H. = 6,1-3 8-9 10-13).

5. Ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὴ ψυχὴ, ποὺ πρέπει νὰ κατακτήσῃ τὰ ἀντικείμενα συλλογιστικά, ὁ νοῦς, ἀμετακίνητος στὸν ἑαυτὸ του, περιέχει ὡς ὅλον ἐξ ἀρχῆς ὅλες τὶς ἰδέες, ἀλλὰ καὶ κάθε ἰδέα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ νοῦς (ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὶς ἐπὶ μέρους προτάσεις της) (στίχ. 65-71 = τμ. 30 καὶ 32 H. = 7,9-11 (μερικὴ διασκευή) καὶ 8,3-7).

6. Ἀφοῦ δεχθήκαμε ὅτι τὰ κυρίως ὄντα εἶναι πρὶν ἀπὸ τὸ Νοῦ, πρέπει νὰ δεχθοῦμε καὶ ὅτι τὰ ὄντα αὐτὰ βρίσκονται ἐξ ἀρχῆς μέσα στὸ Νοῦ καὶ ὅτι ἔχουν μία μόνο ἐνέργεια μ' ἐκεῖνον, δηλαδή εἶναι καὶ τὰ δύο ἓνα (διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὸ δικό μας νοῦ, ποὺ τὰ διαιρεῖ, ἐνῶ ὁ Νοῦς εἶναι ἀδιαίρετος καὶ περιέχει τὸ ὄν καὶ τὸ σύνολο τῶν πραγμάτων) (στίχ. 72-75 = τμ. 33 καὶ 34 H. = 8,11-12 16 21-22)³⁴.

πρωτεῖα, τῇ δὲ τὰ δευτερεῖα ἀπένειμε· λέγω δὲ νοῦν...· οὐδενὸς γὰρ τῶν ἀπληριθμημένων ἡ ψυχὴ κρείττων· εἰ γὰρ καὶ τοῦ τελευταίου ὡς ὅλον ὑπερέχει μέρους ἀλλ' ἡττᾶται τῷ κρείττονι. Γιὰ τὴ γένεση τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὸ νοῦ βλ. *Εἰς τὸ οὐσία πρᾶγμα αὐθύπαρκτον* (*Scr. Min.* 1, 452,2-5): *Καὶ οὐκ ἀγνοῶ ὡς τῶν φιλοσόφων ἔνιοι ἀπόλυτον τὸ εἶδος τιθέασι, πλὴν ὅπως ἂν ἔχοι νοῦν ἐκκληρώσαντο τὸν γεννήτορα· εἰδὼν γὰρ ὑποστάτης ὁ νοῦς.*

32. Βλ. ἀναλυτικώτερα τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, σελ. XXX καὶ τὰ ἐπόμενα.

33. Γιὰ τὸ χωριστὸ δημιουργικὸ νοῦ πρβλ. *Ἐγκωμ. εἰς Κηρουλάριον*, ὁ.π.: *λέγω δὲ νοῦν εἴτε τὴν νοερὰν τις ἔλλαμψιν νοεῖν βούλοιτο εἴτε τὸ τῆς διανοίας ἀκρότατον εἴτε τὸν οὐσιώδη καὶ παντάπασιν χωριστὸν εἴτε τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἐν τῇ ψυχῇ δυνάμεων.* Βλ. καὶ σημ. 34.

34. Πρβλ. τὴν ἀναφορὰ σὲ φιλοσοφικὰ προβλήματα, ποὺ κάνει ὁ Ψελλὸς στὸν *Ἐπιτάφιον εἰς Ξιφιλῖνον* (Σάθας, *Μεσ. Βιβλ. Δ'*, 458), ὅπου καὶ τὰ ἐξῆς: *Τίς μὲν ἡ τοῦ*

7. Ἐπομένως στὸ Νοῦ πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀρχέτυπο ὃν στὸ σύνολό του καὶ ὁ Νοῦς νὰ εἶναι ὁ νοητὸς κόσμος [Ψελλὸς: τὸ παράδειγμα γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ὁρατοῦ κόσμου]³⁵. Ἐτσι ὁ Νοῦς περιέχει τὶς ἰδέες, οἱ ὁποῖες μεμονωμένες μορφοποιοῦν τὸν φυσικὸ κόσμο, ὅλες μαζὶ ὅμως ἀποτελοῦν ἐνότητα μέσα στὸ Νοῦ (στίχ. 76-85 = τμ. 35 καὶ 36 H. = 9,6-15).

8. Ὅσα αἰσθητὰ ὄντα εἶναι μορφοποιημένα, ἔχουν πάρει τὴ μορφὴ τους ἀπὸ τὸν νοητὸ κόσμο τῶν ἰδεῶν, δὲν ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἰδέες γιὰ τὰ «παρὰ φύσιν» πράγματα (στίχ. 85-87 = τμ. 37 H. = 10,1-2) — Στὴ θέση τοῦ χρόνου τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὑπάρχει ἐκεῖ ἡ αἰωνιότητα (στίχ. 87 = τμ. 38 H. = 10,9) — Κάθε τι στὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν εἶναι οὐσία (στίχ. 88 = τμ. 39 H. = 10,11) — Δὲν ὑπάρχουν ἰδέες τῶν κακῶν πραγμάτων, ποὺ εἶναι προϊόντα ἐλλείψεως, ἀτελείας καὶ στερήσεως (στίχ. 95-97 = τμ. 40 H. = 10,17-19) — Οὔτε οἱ μιμητικὲς τέχνες συνδέονται μὲ νοητὰ παραδείγματα, παρὰ μόνο ὅσες ἀπὸ τὶς κατασκευαστικὲς τέχνες στηρίζονται σὲ κανόνες συμμετρίας (π.χ. ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ) (στίχ. 90-93 = τμ. 41 καὶ 43 H. = 11,1 ἐπ. καὶ 11,13 14-15) — Οὔτε τέλος στὰ ἐπὶ μέρους πράγματα ἀντιστοιχοῦν ἰδέες, ἀλλὰ μόνον στὰ γένη (στὰ καθόλου). Ἡ διαφοροποίηση τῶν εἰδικῶν ὀφείλεται στὴν ὕλη τους³⁶ (στίχ. 93-94 = τμ. 46 καὶ 47 H. = 12, 2 4 7 8) — Γενικὰ δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμε κάθε τι ποὺ ὑπάρχει στὸ φυσικὸ κόσμο ὡς ἀντίγραφο ἐνὸς ἀρχετύπου ὄντος³⁷ (στίχ. 95-96 = τμ. 49 H. = 13,4-5).

Ὅπως σημειώθηκε καὶ παραπάνω, οἱ θέσεις αὐτὲς ποὺ παραλαμβάνει ὁ Ψελλὸς ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Πλωτίνου *Περὶ τοῦ νοῦ καὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ ὄντος* δὲν ἐξαντλοῦν τὸ περιεχόμενό του. Πολλὲς ἄλλες δὲν ἐμπίπτουν στὸ συγκεκριμένο θέμα τοῦ *Περὶ τῶν ἰδεῶν* καὶ σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις ὁ βυζαντι-

θείου νοῦ νόησις...καὶ πῶς εἰς ταῦτόν πολλακίς τῇ οὐσίᾳ ἢ ἐνέργειᾳ ἔρχεται..., τί τε νοῦς καὶ εἰ πλήρης εἰδῶν, καὶ εἰ ὅλος ἐκ μερῶν πάντως, καὶ εἰ ἐκ μερῶν μεριστός, καὶ πῶς αὐθις ἀμέριστος... (Πρβλ. Διδασκ. Παντοδ. 27,1: πᾶς νοῦς πλήρης ἐστὶ τῶν θείων εἰδῶν, ὅπου ὁμοῦ πηγὴ τοῦ Ψελλοῦ εἶναι ὁ Πρόκλος, Θεολ. Στοιχ. 177).

35. Ἀντὶ γιὰ τὴ φράση ὃν (νοητὸν κόσμον) φησὶν ὁ Πλάτων ἐν τῷ ὅ ἐστι ζῶον (Τίμ. 39e 8). Ἐχει χρησιμοποιήσει ὁμοῦς ὁ Ψελλὸς παραπάνω, στίχ. 5, τὸν ὅρο αὐτοζῶον ὡς πλατωνικό.

36. Στὴν προβληματικὴ αὐτῇ, ὅπου ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ διδασκαλία εἶναι φανερὴ, ἀφιερώνει ὁ Πλωτῖνος, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ βιβλίο V 7 *Περὶ τοῦ εἰ καὶ τῶν καθ' ἑκάστα εἰσὶν ἰδέαι*, ὅπου —ὅπως κι ἐδῶ παρακάτω— στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος βρίσκεται ἡ ἀναγωγὴ τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς σὲ μιὰ ἰδέα τῆς ἡ δχι (τὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἀπασχολεῖ τὸν Ψελλό). Βλ. Harder I b, 555 ἐπ.

37. Τὸ κείμενο τοῦ Πλωτίνου συνεχίζεται μὲ τὴ φράση οὐδὲ ψυχὴν εἰδῶλον εἶναι αὐτοψυχῆς... Ἡ προβληματικὴ τῆς ψυχῆς ἀπασχολεῖ στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου τὸν Πλωτῖνο (βλ. καὶ τὴν προηγούμενη σημείωση).

νός φιλόσοφος αποφεύγει τήν προβληματική ή τή λύση τοῦ Πλωτίνου (βλ. π.χ. τὸ τμήμα 31 Harder = 7,12-18). Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅπωςδήποτε ὅτι μὲ τήν ἐπιλογή τῶν φράσεων ποὺ ἐνσωματώνει στὸ κείμενό του ὁ Ψελλὸς ἀποδίδει στὶς περισσότερες περιπτώσεις μὲ ἀκρίβεια τὸν πυρῆνα τοῦ τμήματος ποὺ ἀνθολογεῖ.

Στὸ θέμα τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν ἀναφέρεται ὁ Ψελλὸς καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα κείμενά του. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀναφορὲς καθὼς καὶ τὸ εἰδικὸ δοκίμιό του μαρτυροῦν ὅχι μόνο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα ἀλλὰ καὶ συνείδηση τοῦ προβλήματος τῶν ἰδεῶν στὴν ἀρχαία καὶ τὴ μεταγενέστερη ἐλληνικὴ σκέψη. Ὅπως καὶ σὲ ἄλλα θέματα, τὰ ὁποῖα ἀπασχόλησαν τὸ βυζαντινὸ φιλόσοφο (βλ. π.χ. τοὺς τίτλους τῶν φιλοσοφικῶν κειμένων τῆς συλλογῆς *Scripta Minora* 1), σὲ μιὰ σειρὰ κειμένων του, κυρίως διδακτικῶν, ἔχομε τὴν ἔκθεσιν τῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας (μὲ τὴ μορφή βασικὰ ὁρισμῶν, κατὰ κανόνα ἐπώνυμα, κάποτε γενικά: οἱ *Ἕλληνες*), σὲ ἄλλα τὴν προσωπικὴ τοῦ θέσης συχνὰ μαζὶ μὲ κριτικὴ ἢ ἀντίκρουση τῆς ἐλληνικῆς διδασκαλίας. Τὰ σχετικὰ χωρία συγκεντρώνονται γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ μὲ σκοπὸ νὰ ὁλοκληρώσουν τὴν εἰκόνα τῆς προβληματικῆς τῶν ἰδεῶν στὸν 11ο βυζαντινὸ αἰώνα³⁸.

1. Ἡ πλατωνικὴ διδασκαλία τῶν ἰδεῶν.

α) Διδασκαλία Παντοδαπῇ (83. *Περὶ τῶν ἀρχῶν, τί εἰσιν*)³⁹

Ἰδέαν δὲ λέγει Πλάτων τὴν πρώτην ἔννοιαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἄρρητον ἐκείνην φαντασίαν καὶ ἀνατύπωσιν καθ' ἣν τὸν κόσμον ἐδημιούργησεν.

β) Διδασκαλία Παντοδαπῇ (84. *Περὶ ἰδεῶν*)⁴⁰

Ἰδέα κατὰ Πλάτωνα ἐστὶ καὶ ἡ πρώτη τοῦ δημιουργοῦ ἔννοια, οἷον ἀνατύπωσις τις οὐσα καὶ διαμόρφωσις τοῦ δημιουργήματος. Ὁ δὲ αὐτὸς ἀνὴρ πρὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου παράδειγμά φησι στήσασθαι τὸν θεὸν τὸν νοητὸν διάκοσμον, καὶ καλεῖ τοῦτον ἰδέαν. Τρίτην ἰδέαν φησὶ τοὺς καθόλου λόγους καὶ χωριστοὺς τῶν σωμάτων, οἷον τὸν τοῦ ἀνθρώπου λόγον τὸν καθόλου καὶ τὸν τοῦ ἵππου καὶ τὸν τοῦ βοός. Ἰδέαν καλεῖ καὶ τὸν ἐν τῇ φύσει λόγον καὶ τὸν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸν ἐν τῷ νοῷ.

38. Ἐφ' ὅσον παραμένουν ἀνέκδοτα τὰ κείμενα τοῦ Ψελλοῦ, ποὺ διασώζει ἀποκλειστικὰ ὁ κώδ. Parisinus gr. 1182 (13ος αἰ.), θὰ ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ στὸ θέμα αὐτὸ κενά. Ὅτι ἡ συλλογὴ τῶν ἐρμηνευτικῶν στοὺς Πατέρες καὶ ἄλλων διδακτικῶν κειμένων τοῦ Ψελλοῦ τοῦ κώδ. 1182 περιέχει πολὺτιμα στοιχεῖα καταφαίνεται ἀπὸ τὶς περιπτώσεις τῶν χωρίων, ποὺ παρατίθενται στὶς σημ. 9 καὶ 28.

39. *De omnifaria doctrina*. Critical Text and Introduction by L. G. Westerink, Utrecht 1948, 50 (§ 83,12-14).

40. Westerink 50-51 (§ 84,1-8).

γ) Ἄδηλο κείμενο⁴¹

Ἰδέας δὲ νομίζουσι νῦν μὲν τὰς τοῦ πατρὸς ἐννοίας, νῦν δὲ τοὺς καθόλου λόγους φυσικοὺς καὶ ψυχικοὺς καὶ νοητοὺς, νῦν δὲ τὰς ἐξηρημένας τῶν ὄντων ὑπάρξεις⁴².

δ) Διδασκαλία Παντοδαπῇ (126. *Περὶ οὐσίας ἡλίου*)⁴³

Ὑπὸ δὲ τῆς περιττῆς σοφίας τῶν Ἑλλήνων ἔνιοι δύο καὶ τρεῖς ἡλίους τίθενται, ἓνα μὲν τὸν ἐν τῷ δημιουργικῷ νῶ καὶ ἕτερον τὸν παραδειγματικὸν καὶ τρίτον τοῦτον δὴ τὸν ὁρώμενον· φασὶ γὰρ ὅτι βουλόμενος παραγαγεῖν ὁ θεὸς ἡλίον ἀνετυπώσατο τοῦτον καὶ ἐνενόησε, καὶ ἔστιν οὗτος εἰς παρὰ τῷ δημιουργῷ ἡλίος· εἶτα ἐποίησε νοητὸν ἡλίον καὶ ἔστησεν εἰς παράδειγμα· καὶ τρίτον κατὰ τὸ ἀρχέτυπον εἶδος τὸν αἰσθητὸν ἐξεικόνισε.

ε) Ἐπιτάφιος εἰς Ἰωάννην τὸν Ξιφιλῖνον⁴⁴

Ὡσπερ ὁ παρὰ Πλάτωνι δημιουργὸς κοσμοποιῶν τῷ λόγῳ εἰσάγεται· ἐκεῖνός τε γὰρ ἐν ἑαυτῷ ἐσχηκῶς τὸ αὐτοζῶον τὰ μέρη δημιουργεῖ. Μηδὲ σεμνυνέσθωσαν ταῖς πρώταις ιδέαις οἱ περὶ Πλάτωνα, εἴτε δημιουργικὰς οὐσιώδεις ἐννοίας ταύτας ποιοῖεν εἴτε τινὰς ἐτέρας ὁλότητας τῶν τῇδε ἐξηρημένας καὶ ἐφ' ἑαυτῶν ἐστηκυίας, μηδὲ πλεονεκτεῖτω Πλάτων ἡμῶν περὶ ταύτας πραγματευόμενος καὶ παντοδαπῶς ἐρμηνεύων τὸ ὄνομα καὶ πάντων αἰτίας ἐκείνας ποιοῦμενος... (βλ. καὶ 2 ε)

στ) *Περὶ τῆς χρυσεῆς ἀλύσεως τῆς παρ' Ὀμήρῳ*⁴⁵

Ἡ ὅτι ὁ θεὸς διὰ φιλανθρωπίαν ἐν μέσῳ τοῦ παντὸς στήσας ἑαυτὸν, κατὰ Πλάτωνα, οἷόν τι παράδειγμα διὰ τῆς πρὸς ἐκεῖνον μιμήσεως ἡμᾶς πρὸς ἑαυτὸν ἔλκεται.

ζ) Διδασκαλία Παντοδαπῇ (87. *Περὶ αἰτιῶν*)⁴⁶

Ὁ δὲ Πλάτων ἐτέρας δύο προστίθησι, τὴν ὀργανικὴν... καὶ τὸ παραδειγματικόν· τοῦτο δὲ διττόν ἐστιν, ἢ γὰρ ἐξωθεν ἔκκειται καὶ πρὸς ἐκεῖνο πᾶς τεχνίτης ποιεῖ τὸ τεχνητεύμενον, ἢ ἐν τῇ διανοίᾳ λαμβάνει τὴν ἀνατύπωσιν⁴⁷.

41. Μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Justus Lipsius, *Physiologiae Stoicorum libri tres*, Vol. 4, Versaliae 1675, σελ. 901 : *Consentiant sane haec cum Platone, atque adaeque cum Chaldaeis, si forte ab iis hausit Psellus* : Ἰδέας - ὑπάρξεις.

42. Ἡ ἀντιστοιχία τῶν κειμένων β) καὶ γ) εἶναι φανερὴ μὲ μόνη διαφορὰ στὴν κατάταξη τῶν σημασιῶν τῆς ιδέας. Τὸ πρὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμον παράδειγμα ἀντιστοιχεῖ στὸ ἐξηρημέναι τῶν ὄντων ὑπάρξεις. Βλ. καὶ Διδασκαλία Παντοδαπῇ 126 (παρακάτω 2 η).

43. Westerink 67 (§ 126,6-11).

44. Ἐκδ. Κ. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Δ'* (Ἀθῆναι 1874), 456,1-3.

45. Ἐκδ. J. Bidez, *Catalogue des mss alchimiques grecs VI*, Bruxelles 1928, 219.

46. Westerink 52 (§ 87,8-12).

47. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ συγγένεια τοῦ χωρίου αὐτοῦ τοῦ Ψελλοῦ μὲ τὸ ἀκόλουθο τοῦ Μ. Βασιλείου, *Περὶ ἀγίου Πνεύματος* (PG 4, 76A) : τὸ δὲ «καθ' ὃ» τὸ ἐνθύμιον δηλοῖ ἢ τὸ ἐκκείμενον ὑπόδειγμα τῷ τεχνίτῃ· ἢ γὰρ προαναζωγραφήσας τῇ διανοίᾳ τὸ κατασκευάσμα οὕτως εἰς ἔργον τὴν φαντασίαν ἤγαγεν ἢ πρὸς τὸ ἐκκείμενον παράδειγμα ἀποβλέπων καθ' ὁμοίωσιν ἐκεῖνον τὴν ἐνέργειαν κατευθύνει. Ὁ Βασίλειος ἀναφέρεται στὴ φύση τῶν αἰτίων κατὰ τοὺς περὶ τὴν ματαιὰν φιλοσοφίαν ἐσχολακότας, καὶ ὀρθὰ ὁ Theiler, ὁ.π. 23 ἐπ. ἐπισημαίνει τὴ σύνδεση ἐδῶ τῶν «ἀρχῶν γενέσεως» μὲ τὴν ἀντίληψη ὅτι οἱ ιδέες εἶναι νοήσεις τοῦ θεοῦ.

η) Διδασκαλία Παντοδαπή (84. *Περὶ ἰδεῶν*)

Ὁ δέ γε Ἀριστοτέλης τὰ μὲν δέχεται τοῦ Πλάτωνος, τὰ δὲ οὐ προσίεται· ὑπαρξιν μὲν γὰρ δίδωσι ταῖς ἰδέαις, οὐ μὴν καθ' ἑαυτὰς ὑφεστάναι ταύτας φησὶν, ἀλλ' ἀχωρίστους τῶν σωμάτων εἶναι.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ψελλός, ἀναφερόμενος στὶς πλατωνικὲς ἰδέες στὰ πλαίσια γενικῆς ἐκθέσεως θεμάτων τῆς φιλοσοφίας ὅπως ἀρχαί, αἷτια, οὐσία ἢ σὲ ἄλλες σχετικὲς εὐκαιρίες, βρίσκεται μέσα στὴ μετακλασσικὴ παράδοση, ποὺ βλέπει τὶς πλατωνικὲς ἰδέες ὡς ἔννοιες τοῦ θεοῦ-δημιουργοῦ. Εἶναι ὥστόσο σημαντικό ὅτι μὲ βάση ἀσφαλῶς τὶς πηγὲς δίνει στὴν πλατωνικὴ ἰδέα καὶ τὴ σημασία τῆς αὐθύπαρκτης, χωριστῆς ἀπὸ τὰ ὄντα οὐσίας (ἐξηρημέναι τῶν ὄντων ὑπάρξεις, καθ' ἑαυτὰς ὑφεστῶσαι), τὴν ὁποία, ὅπως θὰ δοῦμε, στὶς προσωπικὲς τοῦ θέσεως ἀποκρούει, καθὼς καὶ τὴ σημασία τῶν καθόλου λόγων (τῶν γενικῶν ἐννοιῶν) καὶ μάλιστα στὸ φυσικό, τὸ ψυχικό καὶ τὸ νοητικὸ ἐπίπεδο⁴⁸.

2. Ἡ προσωπικὴ διδασκαλία τοῦ Ψελλοῦ. Κριτικὴ τῆς ἐλληνικῆς διδασκαλίας.

α) Ἐπιστολὴ 220 (Τῷ μαγίστρῳ Πόθῳ)⁴⁹

Τοιοῦτον δὲ ἦν ζητεῖς ἰδέαν ἐστίν. Ἔστηκεν ἐφ' ἑαυτῆς πρῶτον τοῦ δημιουργοῦ νόημα, ἔχουσα μὲν νοητὸν οὐρανὸν μετὰ νοητοῦ σχήματος, ἔχουσα δὲ γῆν ἀσώματον καὶ ἀέρα καὶ ὕδωρ καὶ ἀρετὰς καὶ φύσεις ἄνευ τῶν παρὰ φύσιν καὶ τῶν ἐν τέχναις εἰδῶν· οὐ γάρ εἰσι τούτων ἐκεῖσε λόγοι⁵⁰. Καὶ ἔστηκεν ὥσπερ εἰ τῶν ὅλων παράδειγμα καὶ πάντα δὴ τᾶλλα κατ' ἐκείνην παράγονται...

Ἕλληνες μὲν οὖν καὶ περαιτέρω χωροῦσι τῆς ἀκριβοῦς ἐννοίας καὶ τὰς πλείους τῶν ἰδεῶν καὶ αὐτοῦ προτάττουσι τοῦ δημιουργοῦ, τὰς δὲ ὑποτιθέασιν· ἡμῖν δὲ καλῶς ἔχειν μηδετέραν τοιούτων οἶσθαι, εἰ δ' οὖν, τοσοῦτον παρανομεῖν ὥστε ἐννοοῦντα εἰσάγειν τοῖς δημιουργήμασι τὸν θεὸν καὶ τὴν γε ἔννοιαν ἰδέαν ὑπολαμβάνειν.

β) *Περὶ τῆς χρυσῆς ἀλύσεως τῆς παρ' Ὀμήρῳ*⁵¹

Ὁ ἡμέτερος καὶ τῷ ὄντι θεός, τὸν νοητὸν ὑποστήσας διάκοσμον καὶ τὸν αἰσθητόν,

48. Ἡ ἐκθεση τοῦ θέματος τῶν ἰδεῶν στὸ πολῦτιμο ἔργο τοῦ Β. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris 1959 (1949), 206 ἐπ. στηρίζεται βασικὰ στὸ *Περὶ τῶν ἰδεῶν*, ἃς ὁ Πλάτων λέγει, γι' αὐτὸ καὶ χαρακτηρίζει «νεοπλατωνικὴ» τὴν ἐρμηνεία τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, οἱ ὁποῖες —κατὰ τὸν Ψελλό— ὑπάρχουν μέσα στὸ νοῦ ἢ ταυτίζονται μὲ τὸ νοῦ. Ὁ χαρακτηρισμός, ὅπως εἶδαμε στὰ προηγούμενα, εἶναι σωστός γιὰ τὸ δεύτερο σκέλος, ἐνῶ ἡ ταύτιση ἰδεῶν-ἐννοιῶν τοῦ θεοῦ εἶναι μετασχηματισμός τοῦ Ιου τουλάχιστον αἰ. π.Χ.

49. *Scripta Minora* 2, 261 ἐπ.

50. Πρβλ. *Περὶ τῶν ἰδεῶν*, ἃς ὁ Πλάτων λέγει, στίχ. 87 καὶ 90 (= Πλωτ. 9,10-11).

51. Βλ. σημ. 45.

διέκρινε μὲν τούτους ἀπ' ἀλλήλων..., συνέδησε δὲ ἀλλήλοις..., ὁ δὲ πρὸ πάσης κτίσεως, τοὺς λόγους τῶν δημιουργημάτων ἔχων ἐν ἑαυτῷ, εὐπειτῶς πάντα χωρήσει...

γ) Κατηγορία τοῦ ἀρχιερέως⁵²

Εἰ μὲν γὰρ κοινὰ ἡμῖν πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἡ τῶν ἐκείνων ἀρχῶν ἡμεῖς ἐξηρτήμεθα ἡ τῶν ἡμετέρων ἐκείνοι, πρεσβεύσομεν καὶ τὴν ὕλην ἀγέννητον καὶ τὰς παρ' ἐκείνοις ιδέας καὶ τὸν δημιουργὸν μετὰ ταύτας...

Τί γὰρ κοινὸν ὕλη καὶ ιδέαις πρὸς τὰ ἡμέτερα δόγματα; ἀλλ' ἐπειδὴ ταύτας μὲν Πλάτων εἰσήνεγκε, τὴν δὲ ὕλην Ἀριστοτέλης ἀναρχον ἀπεφήνατο, τῆς ἐκκλησίας εἰκότως ἀλλοτριούμεν καὶ τὴν Στοὰν διασεύομεν, ὅτι μηδὲν ἀσώματον παρεδέξατο, καὶ τὴν Ἐμπεδοκλέους ἀνάγκην καὶ τὴν Ἡρακλείτου εἰμαρμένην καὶ τὸ ἄτομον Ἐπικούρου καὶ Πυθαγόρου τὴν μετεμψύχωσιν καὶ τὴν ἄλλην ἐλληνικὴν τερθρείαν ἀποβαλλόμεθα.

δ) Εἰς τὸ οὐσία πρᾶγμα αὐθύπαρκτον⁵³

Μὴ τοιγαροῦν τὸ εἶδος αὐθύπαρκτον... Καὶ οὐκ ἀγνοῶ, ὡς τῶν φιλοσόφων ἔνιοι ἀπόλυτον τοῦτο τιθέασιν· πλήν, ὅπως ἂν ἔχοι, νοῦν ἐκκληρώσαντο τὸν γεννήτορα· εἰδῶν γὰρ ὑποστάτης ὁ νοῦς⁵⁴... Πῶς δέ... εἴτε Πλάτων εἴτ' Ἀριστοτέλης εἴτε τις Ἀκαδημαϊκὸς ἢ Στωϊκὸς ἀνὴρ οὐκ εὐθὺς συνείδεν, ὡς οὐδὲν τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτῷ αἷτιον τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' εἰς ἑτέραν αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει, αἱ δὲ ἄλλαι προκόπτουσαι εἰς τὸν θεὸν ἀποτελεωτῶσι; πρῶτον γὰρ πάντων ὁ θεός, μεθ' ὃν ἄλλα ἄλλοις εἰς αἰτιῶν λόγον ἀποκεκλήρωται.

ε) Ἐπιτάφιος εἰς Ἰωάννην τὸν Ξιφιλῖνον

Μηδὲ σεμνυνέσθωσαν ταῖς πρώταις ιδέαις οἱ περὶ Πλάτωνα... (βλ. 1 δ): αἱ γὰρ παρ' ἡμῶν τεχνικῶς εὐρημέναι, εἰ καὶ μὴ τὸ σεμνὸν ἔχουσι τῆς ἀνυπάρκτου ὑπάρξεως ἀλλ' ἀληθεῖς γε καὶ εὐθυβόλως νοούμεναι... Τὰς μέντοι τῶν ὄντων αἰτίας παραδεξαίμην ἂν καὶ αὐτός, πλήν τοῦ ὀργάνου καὶ τοῦ παραδείγματος· τὸ μὲν γὰρ περιττόν, τὸ δὲ ἀσεβές.

στ) Ἐγκωμιαστικὸς εἰς Μιχαήλ τὸν Κηρουλάριον⁵⁵

Κάλλους δὲ νοεροῦ γενόμενος θεωρὸς (ὃ δὴ Ἕλληνες μὲν ιδέαν φασὶ καὶ μετὰ τὴν ἀγαθοῦ φύσιν τιθέασιν, ἐγὼ δὲ εἰς ταύτῃ ἀγαθῷ τίθεμαι καὶ τὴν νοητὴν τοῦτο ἀποφαίνομαι φύσιν), ἅπαντα εἰς τὸ σῶμα καταλήξαν ἠτίμαζεν...

ζ) Τί τὸ κατ' εἰκόνα καὶ τί τὸ καθ' ὁμοίωσιν⁵⁶

Ὡριγένης δὲ καινοτομεῖ ταῦτα καὶ οἷον εἰπεῖν τυραννεῖ, ἄλλο μὲν τιθεῖς τὸν θεὸν καὶ ἄλλο τὴν εἰκόνα καὶ ἄλλο τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ἄλλο μὲν πρὸς ὃ τελεώτερον ὁμοιούμεθα καὶ ἄλλο τὴν ὁμοίωσιν καὶ ἄλλο τὸ ὁμοιούμενον... καὶ φησιν ἡμᾶς κατ' εἰκόνα γεγενῆσθαι θεοῦ ἥτοι μὴ εὐθὺς τῷ πατρὶ ἐξεικονίζεσθαι, ἀλλὰ τῇ ἐκείνου εἰκόνι... τοιοῦτόν ἐστιν ἡ περιττὴ σοφία καὶ πολυπραγμοσύνη τῶν λέξεων· ὁ γὰρ ἀνὴρ οὗτος ἀπὸ τῶν πλατωνικῶν καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν ἀδολεσχιῶν εἰς τὰς ἱερὰς ἡμῶν παρακύψας αὐτὰς πᾶσαν ἡμῖν ἐκεῖθεν περιτολογίαν καὶ δεινότητα ἐπεσύρατο..., λέγω δὲ οὐ πάντα τοῦ ἀνδρὸς κατηγορῶν.

52. *Scripta Minora* 1, 249,25-28 καὶ 259,17 ἐπ.

53. Ὁ.π. 451,19 ἐπ.

54. Βλ. *Περὶ τῶν ἰδεῶν*, ὡς ὁ Πλάτων λέγει, στίχ. 32 κ.ἄ.

55. Ἐκδ. Σάθα, *Μεσ. Βιβλιοθήκη Δ'*, 354.

56. *Scripta Minora* 1, 413 ἐπ.

η) Διδασκαλία Παντοδαπῇ (126. *Περὶ οὐσίας ἡλίου*)⁵⁷

Ὑπὸ δὲ τῆς περιττῆς σοφίας τῶν Ἑλλήνων ἔνιοι δύο καὶ τρεῖς ἡλίους τίθενται, ἓνα μὲν τὸν ἐν τῷ δημιουργικῷ νῷ καὶ ἕτερον τὸν παραδειγματικὸν καὶ τρίτον τοῦτον δὴ τὸν ὁρώμενον κλπ. (βλ. 1 δ).

Μὲ τις βασικὲς θέσεις ποὺ διέπουν τὰ κείμενά του αὐτά, δηλ. τὴν ἀπόρριψη τοῦ αὐθυποστάτου τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ἱεραρχήσεώς τους πρὶν ἀπὸ τὸ δημιουργό⁵⁸, ὁ φιλόσοφος τοῦ 11ου αἰ. κινεῖται μέσα στὴν πατερικὴ⁵⁹ ἀλλὰ καὶ τὴ λόγια παράδοση τοῦ Βυζαντίου, ὅπως ἡ τελευταία αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ σχετικὰ κείμενα τοῦ Φωτίου, τοῦ Ἀρέθα καὶ τοῦ Συμεῶνος Σήθ, ποὺ εἶναι οἱ προγενέστεροι τοῦ Ψελλοῦ.

Φώτιος, Ἀμφιλόχεια (76. *Περὶ γένους καὶ εἰδους ἀπορίαι διάφοροι*)⁶⁰

Τὸ προϋφιστάνειν τύπους τῶν παραχθισομένων καὶ ὁμοιώματα τεχνίτον μὲν ἐστίν, ἀσθενούντος δὲ δημιουργεῖν ἀπλῇ προσβολῇ τὸ βουλούμενον... τὸ ζητεῖν δὲ τῶν ὑφισταμένων παραδείγματα ἐπ' ἄπειρον ἐξ ἀνάγκης διαβιβάζει τῶν πλαττομένων τὴν πρόοδον.

Ἀρέθας, Σχόλια εἰς τὴν Ἀλβίνου Ἐπιτομήν⁶¹

Καὶ μὴν... εἶεν ἂν καὶ αἱ ἰδέαι ὁμότιμοι τῷ θεῷ καὶ εἰκότως θεοὶ καὶ αὐταί... καὶ οὕτως ἀπάντων τῶν φυσικῶν ὑφιστάμεναι ἰδέαι θεοὶ καὶ αὐταὶ ἔσονται ὁμότιμοι τῷ πρώτῳ θεῷ. Καὶ ποῦ σοι, Πλάτων, τὸ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀσύγκριτον τοῦ θεοῦ;

Ὁ θεός, ὡς ἔοικε, Πλάτωνος οὕτως ἀσύνετός τις καὶ ἀσθενής ὡς μηδὲν δύνασθαι ποιεῖν εἰ μὴ πρὸς παράδειγμα ἀφορῶ...

Συμεῶν Σήθ, Σύνοψις καὶ ἀπάνθισμα φυσικῶν ζητημάτων⁶²

Ὁ μὲν Πλάτων τὸ εἶδος ὑποτίθησι χωριστόν, τὰς ἰδέας δογματίζων καὶ ἐπινοίας ψιλὰς διαπλαττόμενος· εἰ μὲν οὖν τις παρὰ τῷ δημιουργικῷ νῷ προϋπάρχοντα εἶδη ἐπινοήσῃ, οὐ

57. Westerink 67 (§ 126,6-8).

58. Ἡ ἀπόρριψη τοῦ παραδειγματικοῦ χαρακτήρος τῶν ἰδεῶν εἶναι αὐτονόητη συνάρτηση τῶν θέσεων αὐτῶν.

59. Ἡ βασικὴ θέση τῆς χριστιανικῆς Δογματικῆς εἶναι ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀποτελεῖ τὴν «ἐν χρόνῳ» πραγμάτωση τοῦ νοητοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει αἰώνια ὑπόσταση στὸ θεῖο Νοῦ, τὸ Λόγο. Γιά τὴν προβληματικὴ τῶν ἰδεῶν στὴ πατερικὴ παράδοση βλ. καὶ τὴν περιεκτικὴ Βιβλιοκρισία τοῦ Romanides (βλ. σημ. 17) μὲ τὴν ἰδιαίτερα χρήσιμη ἀντιπαραβολὴ τῆς πρώτης πατερικῆς διδασκαλίας περὶ Λόγου μὲ τὴν πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, τὴν ἀνάλυση τοῦ βουλευτικοῦ - δυναμικοῦ χαρακτήρος τῶν θείων ἀρχετύπων καὶ τὴν ἄμεση σχέση θεοῦ - δημιουργίας (ὁ Νοῦς - Λόγος φορεὺς τῶν ἰδεῶν δὲν εἶναι ὑποδεέστερος γεννητὸς θεός). Βλ. ἀκόμη Tatakis 206 ἐπ., Joannou 48 ἐπ.

60. Ἐκδ. Σ. Οἰκονόμου, Ἀθῆναι 1858, 131. Ὁ Φώτιος στὸ ἴδιο κείμενο δηλώνει ἐπὶ λέξει ὅτι αἱ μὲν κατὰ Πλάτωνα ἰδέαι ἰδιαζούσης ἐπισκέψεως ἔτυχον, δυστυχῶς ὁμως στὰ Ἀμφιλόχεια δὲν σώζεται τίποτε σχετικό. Βλ. καὶ Tatakis 130 ἐπ.

61. Ἐκδ. L. G. Westerink - B. Laourdas, «Ἑλληνικά» 17 (1962) 112-114. Ἐδῶ ἀνθολογοῦνται δύο μόνον χαρακτηριστικὲς φράσεις.

62. Ἐκδ. A. Delatte, *Anecdota Atheniensia* 2, Paris - Liège 1939, 62.

πόρρω γε πεσεῖται τῆς ἀληθείας, εἰ δέ τινα τούτοις ὑπόστασιν κεχωρισμένην ὑπονοήσῃ, πεπλάνηται· καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀποδεικτικῇ φησὶν, αἱ δὲ ἰδέαι ἐρρέτωσαν, τερετίσματα γὰρ εἰσι τῶν διανοήσεων.

Μὲ βάση λοιπὸν τὰ μικρὰ διδακτικὰ καὶ εὐκαιριακὰ κείμενα τοῦ Ψελλοῦ οἱ ἰδέες εἶναι γιὰ τὸ βυζαντινὸ φιλόσοφο οἱ πρῶτες ἔννοιες νοήσεις τοῦ θεοῦ, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ἐκεῖνος ὡς πρώτη καὶ ὑπεράρχιος ἀρχὴ δημιουργεῖ καὶ τὸν ὁρατὸ κόσμον, συγχρόνως ὅμως εἶναι οἱ ἰδέες οἱ λόγοι τῶν ὄντων, ποὺ ἔχουν ὑπαρξὴ μέσα στὰ μορφοποιημένα ἔνυλα ὄντα⁶³. Ἡ σύνθεση τοῦ *Περὶ τῶν ἰδεῶν*, ὡς ὁ Πλάτων λέγει ὁλοκληρώνει ὥστόσο τὴν τοποθέτηση αὐτὴ μὲ τὸ νεοπλατωνικὸ στοιχεῖο τῆς ταυτότητος ἰδεῶν καὶ δημιουργικοῦ Νοῦ (τοῦ θεοῦ⁶⁴) καὶ προσφέρει οὐσιαστικὸ ὕλικὸ καὶ γιὰ τὴν ἀναγκαίαν ἐπανεκτίμηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ.

MICHAEL PSELLOS, *ÜBER DIE IDEEN, DIE PLATON LEHRT* EINLEITUNG, KRITISCHE EDITION UND NEUGRIECHISCHE ÜBERSETZUNG

Inhaltsübersicht.

Die Schrift des Michael Psellos (1018 bis nach 1078) «Über die Ideen, die Platon lehrt», herausgegeben zunächst 1860 von C. G. Linder auf Grund des späteren und fehlerhaften cod. Upsal. 47 (16.-17. Jahrh.), wird hier kritisch nach den codd. Laurent. Conv. Soppr. 103 (14. Jahrh.), Laurent. Plut. 58.29 (14. Jahrh.) und Vatic. Urbin. gr. 78 (15. Jahrh.) ediert. Diese Schrift des bedeutendsten byzantinischen Philosophen weckte schon die Aufmerksamkeit von J. M. Hussey (englische Übersetzung in *Church and Learning in the Byzantine Empire 867-1185*, Oxford 1937), E. Kurtz (Edi-

63. Τὸ πρόβλημα μιᾶς «νομιναλιστικῆς» ταυτίσεως ἐννοιῶν καὶ ἰδεῶν (Tatakis, 207) χρειάζεται εἰδικὴ διαπραγμάτευση. Βασικὰ τὸ ἔχομε ἀντιμετωπίσει στὴν ἐρευνα τοῦ προβλήματος τῶν ἰδεῶν στὸ βυζαντινὸ φιλόσοφο τοῦ 13ου-14ου αἰ. Νικηφόρο Χούμνο (Νικηφόρου Χούμνου, *Περὶ τῆς ὕλης καὶ τῶν ἰδεῶν. Εἰσαγωγή, κριτικὴ ἔκδοση καὶ νεοελληνικὴ μετάφραση*, «Φιλοσοφία» 3 (1973) 339 ἐπ.). Βλ. καὶ L. Benakis, *Michael Psellos' Kritik an Aristoteles*, ὁ.π. 222 ἐπ.

64. Ἡ τοῦ θεοῦ νοῦ νόησις (Ἐπιτάφιος εἰς Ξιφιλῖνον). Στοιὺς Πατέρες: τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ποὺ δὲν εἶναι ὥστόσο ὑποδεέστερος γεννητὸς θεὸς σὲ σχέση μὲ τὸν Πατέρα, τὸ πρῶτο πρόσωπο τῆς Ἀγ. Τριάδος (βλ. σημ. 59).

tion nach Linder mit geringfügigen Verbesserungen in *Scripta Minora* 1, Mailand 1936), D. Zakythinos (Text nach Kurtz in *Βυζαντινὰ Κείμενα*, Athen 1957).

Obwohl Psellos sich an der, wenigstens seit dem 1. Jahrh. v. Chr. verbreiteten, Identifizierung der Ideen mit den Gedanken Gottes hält (V. 15), erklärt er—im ersten Teil der Schrift—sein Mißfallen an den traditionellen Deutungen der platonischen Ideen (V. 7-9, 19-22). Es ist ersichtlich, daß der Byzantiner sich dadurch von den Philosophen, die er zum Thema konsultierte und die er kritisiert unterscheidet, indem er jede Substantialität und ebenbürtige Stellung der Ideen neben dem Demiurgen ablehnt (V. 33); daher hat man schon von einer «stärkeren Betonung der sekundären Stellung der Ideen» in der vorliegenden Schrift gesprochen¹.

Für die Geschichte der Transformation der Ideen Platons in Gedanken Gottes ist es vom Interesse, daß Psellos im ersten Teil seiner Schrift die Einführung der Ideen durch Platon dadurch erklärt, daß der Philosoph in seiner Konzeption von einer Analogie zwischen dem schaffenden Menschen (z. B. dem Tischler) und dem göttlichen Nus ausgegangen sei (V. 25-33). In diesem Zusammenhang ist es auch von Bedeutung, daß Psellos die bekannte Platon-Stelle *Politeia* X 596 a vor Augen gehabt haben muß, welche durch Mißdeutung ihres eigentlichen Sinnes eine verhängnisvolle Rolle in der Umgestaltung der platonischen Ideen gespielt haben soll. Die diesbezügliche Problematik, wie sie sich seit den Ausführungen von W. Theiler (1930) und N. M. Rich (1954) entwickelt hat, wird in den S. 397-401 der vorliegenden Einleitung zur Edition behandelt.

Nun folgt in der psellischen Schrift «Über die Ideen» ein zweiter Teil, der als unmittelbare Quelle Plotins Schrift «Über den Geist, die Ideen und das Seiende» (*Enneaden* V 9) hat: Im einzelnen übernimmt Psellos hier in selbständiger Formulierung aus den Kap. 2-3 und 5 die Hauptgedanken Plotins über die Identität des Nus mit den Ideen (V. 34-55), um danach die in seine Ausführungen passenden² Nus- und Ideenbestimmungen

1. So L. G. Westerink, *Exzerpte aus Proklos' Enneaden-Kommentar bei Psellos*, BZ 52 (1959) 10. Auf Grund des gesamten Schrifttums des Psellos hatten wir in einem älteren Aufsatz (L. Benakis, *Michael Psellos' Kritik an Aristoteles und seine eigene Lehre zur Materie-Form-Problematik*, BZ 56 (1963) 223) gezeigt, daß er, der allgemeinen christlichen Materie-Form-Konzeption folgend, Eidos im Sinne eines von Gott jedem Ding verliehenen Logos versteht, denn die Paradigmen sind nicht hypostasierte Begriffe, wie die platonischen Ideen, sondern bekommen das existentielle Moment erst in den Einzel-dingen, nämlich als Abbilder der göttlichen Erleuchtungen in der Dingwelt.

2. Es ist zu unterstreichen, daß Psellos mit großem Geschick manches für seine Ausführungen Unnötige sowie in einigen Fällen nicht Akzeptable ausläßt.

Plotins aus den Kap. 5-13 w ö r t l i c h z u e x z e r p i e r e n (V. 55-96)³. Auf S. 402-5 werden alle Thesen Plotins, die Psellos übernimmt, systematisch aufgeführt, aus denen deutlich wird, daß der byzantinische Philosoph über die durch Posidonios oder Antiochos von Askalon vollzogene Identifizierung der Ideen mit den Gedanken Gottes hinaus zur Einheit von Ideen und Nus (d.h. der zweiten Hypostase des Seienden) gelangte. Die Auseinandersetzung über die Ideen als «hypostasierte Wesenheiten» oder «Gedanken des Demiurgen» ist damit auf Grund der Identität von Nus—(wahres) Seindes—Idee überwunden.

Zum Schluß sind aus dem umfangreichen und immer noch zerstreuten Schrifftum des Psellos alle Stellen zusammengestellt, in denen a) sich der Philosoph auf die platonische Ideenlehre zu didaktischen Zwecken bezieht (S. 406-408), b) er zu bestimmten Anlässen seine eigene Position bekundet und Kritik an den «hellenischen Irrlehren» übt (S. 408-410). Die Anlehnung an die patristische und frühbyzantinische (Photios, Arethas u.a) Tradition, vor allem was die Ablehnung der selbständigen Existenz der Ideen und deren Stellung vor dem Gott-Schöpfer betrifft, ist hier evident.

Die neue kritische Edition der Schrift des Psellos «Über die platonischen Ideen» soll ein Beitrag sein zu der nunmehr nötig gewordenen Neubewertung seiner philosophischen Lehren, die allerdings nur auf Grund besserer Editionen seiner Werke möglich ist.

Athen

Linos Benakis

3. Siehe genauere Angaben oben, S. 402-5. Westerink ist der erste gewesen, der in dem oben erwähnten Aufsatz (Anm. 1) die Anlehnung des byzantinischen Philosophen an Plotin im vorliegenden Falle notiert hatte. Damit seien—so W.—alle Behauptungen (zuletzt H. R. Schwyzers, RE XXI, 1 (1951) 584), Psellos habe nicht Plotin direkt gekannt, widerlegt (hierzu s. auch oben S. 395, Anm. 9). Zum Verhältnis von Psellos und Proklos ist es interessant hier zu bemerken, daß uns die Benutzung Plotins in der Schrift «Über die Ideen, die Platon lehrt» — unabhängig von Westerink — aus Proklos' *Instit. theol.* § 176 (S. 154 Dodds) ersichtlich wurde (s. oben S. 401 und Anm. 26).

Μιχαήλ Ψελλοῦ, ὑπάτου τῶν φιλοσόφων
Τί ἀκριβῶς εἶναι οἱ ιδέες, ποὺ διδάσκει ὁ Πλάτων.

Οἱ ιδέες τῶν ὄντων, τίς ὅποιες, τιμημένε καὶ πολυπόθητε φίλε μου, εἰσάγει ὁ Πλάτων —εἴτε εἶχε ἀκούσει γι' αὐτὲς ἀπὸ κάποιον ἄλλον εἴτε πρῶτος ὁ ἴδιος τίς συνέλαβε καὶ τίς ὠνόμασε ἔτσι— συγκροτοῦν τὸν νοητὸ κόσμο, ποὺ ἐκεῖνος ὀνομάζει συνήθως *αὐτοζῶον*. Καὶ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ιδεῶν συμφωνοῦν ὅλοι οἱ ἔξοχοι σοφοί, ἀλλὰ λίγοι, νομίζω, ἔχουν καταλάβει τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτὸς ὁ κόσμος τῶν ιδεῶν. Ἐχῶ βρῆ πραγματικὰ σὲ ἔργα ἀνδρῶν, ποὺ διέπρεψαν γιὰ τὴ σοφία τους, τὴν ἄποψη, ὅτι οἱ ιδέες εἶναι *ἐνθυμήματα* (σκέψεις) τοῦ δημιουργοῦ, δηλαδή νοητὲς οὐσίες, ποὺ χρησιμοποιοῦντας τίς ὡς *παραδείγματα* (ὡς πρότυπα) δημιουργήσε σύμφωνα μὲ αὐτὰ ὁ θεὸς τὸ φυσικὸν κόσμον. Καὶ εἶναι ἀκόμη, λένε οἱ ιδέες σὰν κάποιες νοητὲς ἀκτῖνες, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ ἓνα κέντρο, τὸν δημιουργό, καὶ ποὺ μ' αὐτὲς ὅμοιο ἔκανε καὶ τὸν ἐδῶ κόσμον ὁ πατέρας καὶ δημιουργός τους. Ἀλλὰ κι ἐκεῖ, στὸ θεό-δημιουργό, δὲν εἶναι καὶ τὰ πρότυπα αὐτά, οἱ ιδέες, ἀπλὲς μορφὲς ἢ ἀρχὲς χωρὶς πραγματικὴ ὑπόσταση, ἀλλ' εἶναι ὑπαρκτὰ ὄντα καὶ οὐσίες, γιὰτὶ τίποτε στὸν κόσμον ἐκεῖνο δὲν συμβαίνει, ὅπως λένε, περιστατικὰ καὶ τυχαῖα.

(15) Αὐτοὶ λοιπὸν ποὺ ἐξηγοῦν ἔτσι τίς ιδέες βάζουν τὸ δημιουργὸ τοῦ σύμπαντος στὴν πρώτη θέση, ἔπειτα τίς ιδέες, ποὺ εἶναι οἱ δημιουργικὲς σκέψεις ἐκείνου, καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτὲς τὸν ἐδῶ κόσμον, «τὸ σύστημα καὶ σύμπλεγμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ ὅσων εἶναι ἀνάμεσά τους». Πραγματικὰ

Sigla : C = Laurent. Conv. Soppr. 103 (a. 1358) fol. 465r-v L = cod. Laurent. Plut. 58.29 (s. XIV) fol. 201r-202r V = cod. Vatic. Urbin. gr. 78 (s. XV) fol. 85r-v U = cod. Upsaliensis 47 (s. XVI exeunte vel XVII ineunte) fol. 192r-194r, Linder = editio quam C. G. Linder («Philologus» 16 (1860) 523-26) e cod. Upsal. fecit, Kurtz = editio altera in Michaelis Pselli *Scripta Minora* I, ed. E. Kurtz, ex schedis ejus publ. Fr. Drexl, Mediolani 1936, p. 433-36, Hussey = translatio anglica et notae in J. M. Hussey, *Church and Learning in the Byzantine Empire 867-1185*, Oxonii 1937, p. 226-29.

Tit. : 1 *Τοῦ ὑπάτου - Ψελλοῦ* ex eodem cod. Upsal. fol. 186r et 177r adjeci. «Opus, ut opinor, Pselli» C. G. Linder, *Michaelis Pselli in Platonis de animae procreatione praecepta commentarius*, Upsaliae 1854; «Hoc quoque opus a Psello scriptum esse, facile quis inde coniciat, quod quum in hoc commentariolo eadem fere vel certe consimilis res tractatur atque in libro de psychogonia Platonica, tum multa in elocutione a Pselliani sermonis similitudine prope absunt» Linder in apparatu editionis suae («Philologus», p. 523sq.); «Cum in cod. nomen scriptoris desit, non satis constat, conscripseritne Psellus hunc libellum» Kurtz in app. editionis suae. V. supra p. 394 introductionem ad editionem meam

2 *Περὶ τῶν ιδεῶν*, ἃς ὁ Πλάτων λέγει LVU : *Σύνοψις εἰς τὰς πλατωνικὰς ιδέας* C

〈Τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων Μιχαήλ Ψελλοῦ〉
Περὶ τῶν ἰδεῶν, ὡς ὁ Πλάτων λέγει

Αἱ τῶν ὄντων ἰδέαι, ὡς ὁ Πλάτων τίθεται, τιμία μοι καὶ τριπόθητε κεφα-
λή, ἢ παρ' ἄλλου του ἀκηκοὺς ἢ πρῶτος εὖρηκὺς καὶ ἐπονομάσας, ὁ νοητός
5 ἔστι κόσμος, ὃν αὐτὸς αὐτοζῶον καλεῖν εἴωθε. Καὶ περὶ τούτου πάντες 〈οἱ〉
ἐξαίσιτοι σοφοὶ συμφέρονται, τί ποτε δέ ἐστιν οὗτος ὀλίγοι μοι δοκοῦσι κατα-
νενοηκέναι· ἐνέτυχον γὰρ ἐγὼ βίβλοις ἀνδρῶν εὐδοκιμησάντων ἐπὶ σοφία, οἳ
δὴ ἐνθυμήματα τὰς ἰδέας τοῦ δημιουργοῦ ἐτόπασαν εἶναι οἷον νοητάς τινας
L201v] οὐσίας, ὧν ἐκκειμένων δίκην παραδειγμάτων τὸν σωματικὸν πρὸς αὐτάς
10 δεδημιουργῆσθαι κόσμον, ὡς εἶναι ταύτας ὥσπερ ἀπὸ κέντρου τοῦ δημιουρ-
γοῦ προϊούσας νοητάς γραμμάς, αἷς ἀφομοιώσατο καὶ τὸν τῇδε κόσμον ὁ
ἐκείνων πατήρ· εἶναι γὰρ καὶ παρὰ τῷ θεῷ καὶ τὰ ἐνθυμήματα οὐ τύπους
τινὰς ἢ ἀνυποστάτους ἀρχάς, ἀλλ' ὑπάρξεις καὶ οὐσίας· οὐδὲν γὰρ ἐκεῖ φασὶ
συμβεβηκὸς εἶναι καὶ ἐπεισοδιῶδες.
15 Οἱ οὖν οὕτω λέγοντες ταῦτα πρῶτον μὲν τιθέασιν τὸν δημιουργὸν τοῦ
παντός, ἔπειτα τὰς ἰδέας, τὰ ἐκείνου πρωτοουργὰ ἐνθυμήματα, καὶ μετὰ ταύτας
τὸν τῇδε κόσμον, τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν μέσῳ
σύνστημα τε καὶ σύγκριμα· ἐκεῖ μὲν γὰρ ἀπλᾶ τὰ ἐκκείμενα

3-4 τιμία μοι - ἐπονομάσας non habet C : inter [] posuit Linder : inter || || ab al. m.
quae in mg. «haec omnia desunt in altero exemplario» notavit U 3 τριπόθητε LVU :
τριπόθητος Linder qui τριπόθητα legit : τριπόθητε correxit(!) Kurtz 4 εὖρηκὺς U
5-6 Καὶ περὶ τούτου - συμφέρονται non habet C 5 οἱ addidi 6 τί ποτε δέ ἐστιν
C : τί δέ ποτέ ἐστιν Hussey : δέ om. LVU 7-8 pro ἐνέτυχον γὰρ - ἐτόπασαν εἶναι : ὑπε-
τόπασαν γὰρ οἱ εὐδόκιμοι τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ σοφία ἐνθυμήματα εἶναι τὰς ἰδέας τοῦ δημιουργοῦ C
7 εὐδοκιμησάντων U 9 οὐσίας C : σοφίας LVU Linder, Kurtz 9 αὐτάς C, corr.
Linder, scr. Kurtz : αὐτὸν LVU 10 δεδημιουργεῖσθαι CU 11 νοητάς γραμμάς
secl. Hussey 11 ἀφομοιώσατο C 12 καὶ ante παρὰ τῷ θεῷ secl. Hussey 12-13
οὐ τύπους - οὐσίας : οὐ τύποι ἢ ἀρχαὶ ἀνυπόστατοι, ἀλλ' ὑπάρξεις καὶ οὐσίαι C 14 ἐπι-
σοδιῶδες C : ἐπεισοδιῶδες Linder : ἐπεισοδιῶδες corr. Kurtz, Hussey, sed recte in U !
15 οὕτως LVU 15 ταῦτα om. C 16 πρωτοουργὰ U 17 μετὰ ταῦτα C 17-18
pro τὸ ἐξ οὐρανοῦ - σύγκριμα : τὸν ὁρώμενον C 18 μὲν om. C

3/4 τιμία μοι καὶ τριπόθητε κεφαλὴ cf. Pselli *Epist.* 3 : τὴν τιμίαν σου καὶ τριπόθητον
κατασπάζομαι κεφαλὴν (Παπαδ.-Κεραμ., «Νέα Σιών» 7 (1908), p. 501,12); ejusdem *Ἐγκω-
μιαστικὸς εἰς Μιχαήλ Κηρουλάριον* : ὃ θαυμασία μοι καὶ τριπόθητε κεφαλὴ (Σάθας, *Μεσ.
Βιβλ.* Δ', p. 382,16) 5 αὐτοζῶον καλεῖν εἴωθε (sc. ὁ Πλάτων) : Linder recte in app. «Haec
vox in lexicis desideratur, saepissime autem a Proclo usurpatur . . .»; v. e.g. Procl. in
Tim. I 307,3 308,14 322sq. 326,15 Diehl al. (v. Indices), sed cf. apud Plot. *Enn.* V 9,13
verba αὐτοάνθρωπος, αὐτοφυχή, αὐτοροῦς 17-18 τὸ ἐξ οὐρανοῦ - σύγκριμα ex Gre-
gor. Naz. *Orat.* 38 (PG 36, col. 321B); eadem definitio vocis κόσμος ap. Suid. (III,
p. 162sq. Adler) et in *Etymol. Magn.* (p. 532,14-16 Gaisford) legitur; v. etiam Linder in
app. et adnotationem meam supra p. 396

στο ἐκεῖ κόσμο τὰ ὄντα εἶναι ἀπόλυτα καθαρὰ καὶ ἐντελῶς πρωτότυπα, ἐδῶ ὅμως, στὸ φυσικὸ κόσμο, εἶναι σύνθετα καὶ ἀπομιμήσεις ἐκείνων. Καὶ πιστεύουν βέβαια ὅσοι τὰ λένε αὐτὰ ὅτι ἐρμηνεύουν ἔτσι τὴν πλατωνικὴ σκέψη, ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι ἔχουν καταλάβει τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος. Ἐγὼ ὅμως, ἐκθέτοντας σὲ σένα πράγματα ποὺ εἶναι πέρα ἀπ' ὅσα ἔχουν ὡς τώρα εἰπωθῇ, δὲν θὰ σοῦ προσφέρω τὴν προσωπικὴ μου γνώμη, ἀλλὰ μαντεύοντας κατὰ κάποιο τρόπο τὸ πνεῦμα ἐκείνου ποὺ τὰ πρωτοδιατύπωσε θὰ ἐπιχειρήσω μιὰ πολὺ ἀκριβέστερη ἀπὸ τὴν ἐξήγηση τῶν ἄλλων.

(25) Ὁ Πλάτων λοιπόν, ἐπειδὴ δέχεται —καὶ πολὺ σωστά— ὅτι οἱ μορφές τῶν σωμάτων στὸν ἐδῶ κόσμο εἶναι ἐπίκτητες, ζήτησε νὰ προσδιορίσει ποῖος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ τὶς δημιουργήσε καὶ τὶς ἀποτύπωσε στὸ (ὕλικο) ὑπόβαθρό τους. Καὶ ὅπως γιὰ τὰ τεχνητὰ εἶδη ἔφθασε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μορφή τῆς κλίνης π.χ. εἶναι ἐπίκτητη καὶ ὅτι τῇ μορφῇ αὐτῇ τὴν ἔδωσε στὴν κλίνη ἡ τέχνη καὶ ὁ τεχνίτης, ἡ τέχνη πάλι ἐπῆρε τοὺς ὁρισμούς της ἀπὸ τὴν ψυχὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ δὲν τοὺς ἔδωσε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, παρά κι ἐκείνη τοὺς ἐπῆρε ἀπὸ κάποιον ἄλλο, ἔτσι ἀκριβῶς ὁ Πλάτων πιστεύει ὅτι καὶ στὸν φυσικὸ κόσμο εἶναι ἡ φύση βέβαια ἐκείνη ποὺ δίνει ἄμεσα τῇ μορφῇ στὰ ὄντα, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ ἔχει δώσει στὴ φύση τοὺς ὁρισμούς της καὶ πρὶν ἀκόμη ὁ νοῦς, ποὺ πρῶτος χορήγησε στὴν ψυχὴ τὶς ἀρχικὲς μορφές κάθε εἶδους. Καὶ εἶναι φανερό ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ προχωρήσωμε πρὶν πέρα, γιατί τότε θὰ ζητοῦμε ἐπ' ἀπειρον μιὰ νέα ἀρχὴ τῆς προηγούμενης ἀρχῆς. Ἐτσι λοιπόν ἡ μορφή ποὺ ἐμφανίζεται στὰ σώματα δὲν εἶναι τὸ ἴδιο ἐκεῖνο τὸ νοητὸ εἶδος, ἀλλ' εἶναι ἀπόκτημα μεταγενέστερο καὶ ἔχει προστεθῇ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀρχὴ στὸ σῶμα. Γι' αὐτὸ καὶ (τὸ φυσικὸ σῶμα) φθάνει στὴν καλύτερη μορφή του κάποτε καὶ καταλήγει πάλι στὸ νὰ τὴ χάσῃ ἐντελῶς. Δὲν εἶναι λοιπόν ἡ ἴδια ἡ καθαρὴ ἰδέα ποὺ ἐμφανίζεται στὸ σῶμα, γιατί τότε αὐτὸ δὲν θὰ ἄλλαζε ποτὲ μορφή, κι ἀκόμη περισσότερο δὲν θὰ κατέληγε νὰ μὴ ἔχῃ μορφή. Οὔτε πάλι ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ μορφή καὶ τίποτε λιγώτερο ἢ περισσότερο, γιατί τότε κάθε ψυχὴ θὰ ἦταν κάτι σταθερό, ποὺ ποτὲ δὲν ἀλλάζει. Βλέπομε ὅμως καὶ ψυχές ποὺ ἀλλάζουν καὶ ξεπέφτουν στὴν ἄνοια. Ἄλλο λοιπόν, διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ψυχὴ, εἶναι τὸ ἀμετάβλητο καὶ καθαρῶτατο εἶδος.

- καὶ ὄντως ἀρχέτυπα, ἐνταῦθα δὲ σύνθετα καὶ μιμήματα. Καὶ λέγουσι μέντοι
 20 καὶ οὕτω τὴν πλατωνικὴν γνώμην ἐφερμηνεύοντες, οὗ μοι δὲ δοκοῦσι κατελι-
 φέναι τῆς ἐκείνου δόξης τὸ ἀκριβές. Ἐγὼ δὲ εἴ τι πλέον σοι τῶν εἰρημένων
 ἐξακριβώσομαι, οὐ <τὸ> δοκοῦν ἐμοὶ ἐπέξειμί σοι, ἀλλ' ὥσπερ τῆς ψυχῆς
 U192v] τοῦ πρώτως εἰρη|κότος καταμαντευόμενος ἀκριβεστέραν παρὰ τοὺς ἄλλους
 ποιῶμαι τὴν ἐπεξήγησιν.
 25 Ὁ γάρ τοι Πλάτων τὰς ἐνταῦθα μορφὰς τῶν σωμάτων ἐπικτήτους
 εἶναι <εἰπὼν>, τοῦτο καλῶς οἰηθείς, ἐζήτησε τίς ὁ παραγωγὸν καὶ τοῖς ὑπο-
 κειμένοις ἐντυπωσάμενος. Οἷον ὥσπερ ἐπὶ τῶν τεχνητῶν εἰδῶν τὸ τῆς κλίνης
 εἶδος ἐπικτήτον ἡγησάμενος εὗρεν, ὅτι τὸ μὲν ἡ τέχνη τὸ δὲ ὁ τεχνίτης τῇ
 κλίνῃ ἐντέθηκε καὶ ὅτι ἡ τέχνη παρὰ τῆς ψυχῆς τοὺς λόγους εὔρατο, ἡ δὲ
 30 ψυχὴ οὐκ ἀφ' ἑαυτῆς ἀλλὰ καὶ αὐτὴ παρ' ἑτέρου τινός, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν
 φυσικῶν τὰ μὲν ἡ φύσις προσεχῶς εἰδοποίησε, τὰ δὲ ἡ ψυχὴ τῇ φύσει τοὺς
 λόγους ἐνδοῦσα, τὰ δὲ ὁ νοῦς τῇ ψυχῇ πρώτος χορηγήσας τοῦ εἶδους τὰς
 ἀφορμὰς· καὶ οὐ χρεὶ περαιτέρω προῖέναι, ἵνα μὴ ἀρχῶν ἀρχὰς ζητῶμεν ἐπ'
 ἀπειρον. Τὸ γὰρ ἐπὶ τοῦ σώματος εἶδος οὐχ οἷον αὐτὸ τὸ εἶδος τὸ νοητόν, ἀλλ'
 35 ἐπικτήτον καὶ παρ' ἄλλου ἐφῆκον τῷ σώματι· ὅθεν καὶ εἰς εὐμορφίαν μεθί-
 σταται καὶ τελευταῖον εἰς τὸ ἀνείδεν. Οὕκον καθαρὸν εἶδος τὸ ἐπὶ τοῦ σώμα-
 τος· οὐ γὰρ ἂν μετέβαλλεν οὐδ' εἰς τὸ ἐναντίον μεθίστατο. Ἀλλ' οὐδὲ ἡ ψυχὴ
 αὐτὸ τοῦτο εἶδος καὶ μηδὲν ἕτερον· ἦν γὰρ ἂν πᾶσα ψυχὴ χρῆμά τι σταθῆρὸν
 καὶ μὴ μεταβαλλόμενον, ὁρῶμεν δ' ἐνίας εἰς τὸ ἄνουν μεταβαλλομένας. Ἄλλο
 40 οὐκ παρὰ ταύτας τὸ ἀμετάθετον εἶδος καὶ καθαρώτατον.

19-24 pro Καὶ λέγουσι μέντοι - τὴν ἐπεξήγησιν : Καὶ ταῦτα τῶν Ἑλλήνων ὡς εἶπον·
 ἐγὼ δὲ τοῦτο στοχάζομαι C 22 τὸ ante δοκοῦν add. Kurtz 22 ἐπεξειμίσει U 24 ἐξή-
 γησιν Linder, Kurtz 25/26 lacunas indicavit post ἐνταῦθα et εἶναι recte Linder sed in
 cod. U (et LV) lacunarum significatio non est : μορφὰς post ἐνταῦθα suppl. Hussey,
 habet C 26 εἰπὼν supplevi 27 τῶν ante τεχνητῶν om. Linder, Kurtz 27 τεχνητῶν C
 29 ἐντέθηκε C : ἐντέθεικε LV : ἐνέθηκε scr. Linder 32 χορηγήσας V 33 ἀρχαὶ
 ζητῶνται C 36 οὐκοῦν U : οὐκ οὐν Linder, Kurtz 36 ἐπὶ τοῦ : ἐπίσης C
 37 μετέβαλεν LVU 37 οὐδ' εἰς : οὐδεὶς V 38 μηδὲν LV 40 παρὰ C : περὶ LVU
 Linder, Kurtz 40 τὸ om. Linder, Kurtz 40 καθαρώτατον U

21-24 Ἐγὼ δὲ εἴ τι πλέον - τὴν ἐπεξήγησιν cf. Michaelis Pselli Ἐξηγήσεις τῆς πλα-
 τωνικῆς ἐν τῷ Φαίδρῳ διφρεῖας τῶν ψυχῶν, *Scr. Min.* I, p. 437,10 : τὸν ἐν τοῖς ρητοῖς
 ἀνιχνεύσας νοῦν καὶ ἐξακριβώσας..., p. 437,15. sq. : περὶ τούτων οὐ χρεὶ ἐξηγούμενον ἑαυτῷ
 ἐπιτρέπειν τὰς τῆς ἐρμηνείας ἀρχὰς, ἀλλ' ἀπὸ τῶν πλατωνικῶν ὑποθέσεων..., p. 438,7 sqq. :
 Ἀλλ' ἡμεῖς οὐ τὴν ἡμετέραν ἐπιβολὴν γυμνάζοντες νῦν, ἀλλ' αὐτῷ Πλάτῳ κατακολου-
 θοῦντες καὶ τοῖς παρ' Ἑλλησι θεολόγοις φαιμέν τὴν ἐκείνου δόξαν ἀνακαλύπτοντες, ὅτι...
 27/28 τὸ τῆς κλίνης εἶδος : Psellum se in Plat. *Rempublicam* X 596 ab referri videtur ;
 v. supra p. 400 commentarium meum 28-30 ὁ τεχνίτης τῇ κλίνῃ... ἡ δὲ ψυχὴ οὐκ
 ἀφ' ἑαυτῆς cf. Plot. *Enn.* V 9 2,18 3,30-32 Henry - Schwyzer 32 ὁ νοῦς τῇ ψυχῇ πρώ-
 τος cf. ibid. 2,21 34/35 τὸ ἐπὶ τοῦ σώματος εἶδος ... ἐπικτήτον cf. ibid. 2,12 sq.
 35 παρ' ἄλλου ἐφῆκον cf. ibid. 3,28 sq. 35-36 εἰς εὐμορφίαν - ἀνείδεν cf. ibid. 2,14-15

(41) Καὶ τί ἄλλο βέβαια εἶναι αὐτὸ παρὰ ὁ ἄνλος καὶ δημιουργικὸς νοῦς; Ὁ νοῦς βέβαια εἶναι διπλός· ὁ ἓνας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ χαρίζει στὴν ψυχὴ τὴ μορφὴ τῆς καὶ τὴν καθιστᾷ αἰώνια, ὁ ἄλλος εἶναι ἐντελῶς χωριστὸς ἀπὸ τὰ ὄντα, πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλον ἐπὶ μέρους νοῦ, αὐτὸς ποὺ καὶ στὴν οὐσία καὶ στὴν ἐνέργειά του εἶναι νοῦς καθαρός, «ἀγγίζει τὸ κατώφλι τοῦ ἀγαθοῦ» καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ ἴδιο τὸ νοητὸ κάλλος. Ἔτσι ὁ νοῦς αὐτὸς καὶ εἶναι τὰ ἴδια τὰ ὄντα καὶ πρῶτος τὰ νοεῖ, γι' αὐτὸ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ καμιὰ διάκριση μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἐκείνων, ἀφοῦ ἐκεῖνα εἶναι ὅμοια μ' αὐτόν. Οἱ ιδέες λοιπὸν εἶναι οἱ πρῶτες ἔννοιες αὐτοῦ τοῦ νοῦ καὶ εἶναι ταυτόχρονα ἡ καθαρὴ καὶ ἀνόθευτη οὐσία τῶν ὄντων. Καὶ ὅ,τι χαρακτηρίζει τὸν πρῶτο νοῦ ποὺ ἐνόησε τίς ιδέες αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ κατ' ἐξοχὴν ὄντα ἐκεῖνα, τίς σκέψεις τοῦ δημιουργικοῦ νοῦ· ἡ ὑπαρξὴ τους εἶναι πραγματικὰ αὐτοδύναμη καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἄλλα ὄντα. Ἀντίθετα ἡ δεύτερη καὶ τρίτη κατηγορία εἰδῶν εἶναι ἡ μορφοποίηση καὶ ἡ ἀποτύπωση (στὸ σωματικὸ κόσμος) τῶν πρῶτων καὶ κυρίως ὄντων.

(51) Ὡστε κατὰ ἓνα τρόπο ὄντα καὶ ιδέες ταυτίζονται, γιατί ἡ ιδέα ἐκεῖ (στὸ νοητὸ κόσμος) εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ πρωταρχικὸ καὶ κύριο καὶ ἀρχέτυπο ὄν, ἡ δημιουργικὴ ιδέα (τῶν ἄλλων ὄντων). Καὶ φαίνεται βέβαια ὅτι τὰ ὄντα εἶναι πρῶτα ἀπὸ τίς ιδέες, αὐτὸ συμβαίνει ὅμως γιατί ἐμεῖς τὰ διαιροῦμε σὲ ἐπὶ μέρους ὄντα καὶ τὰ θεωροῦμε διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ νοῦ, ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὸν ἀγαθὸ δημιουργὸ ἀφοῦ δημιούργησε τὸ νοῦ. «Καὶ πραγματικὰ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα εἶναι αὐτὸ ποὺ λέει τὸ ὄνομά τους μόνο χάρις στὴ συμμετοχὴ τους (στὴν ιδέα τοῦ ὄντος), καθὼς τὸ ὑλικὸ ὑπόβαθρό τους παίρνει τὴ μορφὴ του ἀπὸ τὸν ἀνώτερο κόσμος (τῶν ιδεῶν) καὶ ἡ τέχνη εἰσχωρεῖ σ' αὐτὰ χρησιμοποιώντας μιὰ εἰκόνα τῆς ιδέας, ἐνῶ ἡ ἴδια βέβαια μένει ἔξω ἀπὸ τὴν ὕλη (ποὺ ἐπεξεργάζεται) χωρὶς νὰ χάνῃ τίποτε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ διατηρώντας αὐτὴ τὴν ἀληθινὴ μορφὴ τοῦ ἀνδριάντα π.χ. ποὺ κατασκεύασε. Ὁ νοῦς ὅμως ταυτίζεται μὲ τὰ (κυρίως) ὄντα καὶ τὰ ἔχει ὅλα μέσα του, ὄχι βέβαια μὲ τὴν τοπικὴ ἔννοια, ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι ὁ

Τί ποτε οὖν τοῦτο ἢ ὁ αὐλὸς καὶ δημιουργικὸς νοῦς; διττὸς γὰρ ὁ νοῦς, ὁ μὲν οἷον τὸ τῆς ψυχῆς εἶδος ἐξ αἰδίου ταύτην εἰδοποιοῦν, ὁ δὲ ὁ παντάπασ
U193r]χωριστὸς καὶ τῶν ἄλλων νόων ὑπερκείμενος, ὃς ὁμοῦ καὶ τὴν | οὐσίαν καὶ
τὴν ἐνέργειαν νοῦς ἐστὶ καθαρός, ἐν προθύροις ἐκκείμενος τὰ γα-
45 θοῦ καὶ αὐτὸς ὢν τὸ νοητὸν κάλλος. Οὗτος τοιγαροῦν καὶ τὰ ὄντα ἐστὶ καὶ
V85v] πρῶτος αὐτὰ ἐνόησεν οὐκ ἄλλος ὢν | παρ' ἐκεῖνα, ἀλλ' ἐκεῖνα οἷον αὐτός. Αἱ
οὖν ἰδέαι αἱ πρῶται ἐκείνου ἔννοια καὶ ἀπλαῖ τῶν ὄντων ὑπάρξεις· καὶ ἅπερ
L202r]αὐτός ἐστιν ὁ πρῶτος ἐνθυμηθεὶς, ταῦτα | καὶ τὰ κυρίως ὄντα ἐκεῖνα τὰ ἐν-
θυμήματα· αὐτὰ γὰρ ἐαντῶν εἰσι καὶ οὐκ ἄλλων γεγόνاسι, τὰ δὲ δεύτερα εἶδη
50 καὶ τρίτα ἐκείνων μορφώματα καὶ τυπώματα.

Καὶ τρόπον μὲν τινα τὸ αὐτὸ εἰσιν ὄντα καὶ ἰδέαι· ἢ γὰρ ἐκεῖσε ἰδέα
αὐτὸ δὴ τὸ πρῶτως ὄν καὶ κυρίως καὶ ἀρχέτυπον ὄν, ἰδέα δημιουργική. Δοκεῖ
C465v]δὲ τὰ ὄντα πρῶτα μὲν τῶν ἰδεῶν εἶναι· μερίζομεν γὰρ | ἡμεῖς ταῦτα καὶ ὡς
ἐκκείμενα τῷ νῶ παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἀναδείκνυμεν διὰ τῆς τοῦ νοῦ ποιήσε-
55 ως· τὰ μὲν γὰρ αἰσθητὰ μεθέξει ἐστὶν ἃ λέγεται
τῆς ὑποκειμένης φύσεως μορφὴν ἰσχύσεως ἄνω-
θεν, διὰ εἰδώλου τῆς τέχνης εἰς αὐτὰ εἰσιούσης, τῆς
τέχνης αὐτῆς ἕξω ὕλης ἐν ταυτότητι μενούσης
καὶ τὸν ἀληθῆ ἀνδριάντα ἐχούσης, ὁ δὲ νοῦς αὐτά
60 ἐστὶ τὰ ὄντα καὶ πάντα ἐν αὐτῷ οὐχ ὡς ἐν τόπῳ

41 οὖν: ἦν C 43 ὃς C et in mg. U: οὗς LV, in t. U 44/45 τοῦ ἀγαθοῦ C
45 τὰ ὄντα C: τὰ πρῶτα LVU Linder, Kurtz, Hussey 46 πρῶτως C 46 αὐτὰ
C: αὐτοῦς LV et ex corr. U: αὐτός corr. Linder, scr. Kurtz 46 αὐτὰ ὠνενόησεν (?) C
46 ἀλλ' ἐκεῖνα οἷον αὐτός C: om. LVU Linder, Kurtz 47 γοῦν C 48 πρῶτως V
et sup. lin. L 48 ταῦτα ἐνθυμηθεὶς codd.: corr. Linder 48-49 ἐκεῖνα - εἰσι καὶ om.
LV (lacuna 3cm) 49 post γεγόνασι lac. 1,5cm LV 50 καὶ τυπώματα om. C
51 αὐτὸ - ἐκεῖσε ἰδέα om. LV (lacuna 2cm) 53 μὲν om. LV 54 νοῦ C: νοητοῦ
LVU Linder, Kurtz, Hussey 55 τὰ U: τῇ Linder, Kurtz! 56 ἰσχύσεως C et
corr. Kurtz: ἰσχυούσης LVU Linder 60 πάντα C et corr. Linder qui πάντων ὢν in
app. conj.: πάντων LVU 60 αὐτῷ corr. Linder: αὐτῷ codd.

41 τί ποτε οὖν τοῦτο ἢ ὁ ... νοῦς cf. *ibid.* 2,21 42 οἷον τὸ τῆς ψυχῆς εἶδος cf. *ibid.* 3,33
43 χωριστὸς ... νοῦς cf. *ibid.* 3,7 43/44 ὃς ὁμοῦ καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέρ-
γειαν cf. *ibid.* 5,8-10 44/45 νοῦς ... ἐν προθύροις ἐκκείμενος τὰ γαθοῦ cf.
ibid. 2,24-26 ex Plat. *Phileb.* 64c; haec verba Platonis in Pselli *Epist.* 5 etiam repe-
riuntur: οὐδέν σε ἕτερον ἔθελξε κάλλος μετὰ τὸ ἐν προθύροις τοῦ ἀγαθοῦ
κείμενον ἢ τὸ ἐπὶ τοῖς λόγοις (Παπαδ.-Κεραμ., «Νέα Σιών» 7 (1908), p. 503,24 sq.)
45/46 οὗτος τὰ ὄντα ἐστὶ - οὐκ ἄλλος ὢν παρ' ἐκεῖνα cf. *Enn.* V 9 5,5-7 12 sq. 26 47/48
ἅπερ αὐτός - τὰ κυρίως ὄντα cf. *ibid.* 5,14-16 52 πρῶτως ὄν ... καὶ ἀρχέτυπον cf. *ibid.* 5,22 sq.
55-59 τὰ μὲν γὰρ αἰσθητὰ - ἀνδριάντα ἐχούσης = Plot. *Enn.* V 9 5,36-41
sed pro ἄλλοθεν: ἄνωθεν et pro ἰούσης: εἰσιούσης Psellus, qui etiam verba οἷον χαλκός -
παρὰ τεκτονικῆς et καὶ κλίνην omisit

ἴδιος ἓνα μὲ τὸν ἑαυτό του. Κι ἀκόμη ἐκεῖ (στὸ νοητὸ κόσμο) ὅλα εἶναι μαζὶ κι ὄχι λιγώτερο πάλι χωρισμένα κι ὄχι μαζὶ, ὅσο καθένα τους εἶναι μιὰ ξεχωριστὴ βέβαια δύναμη· τὸ εἰκονογραφεῖ καλὰ αὐτὸ ποὺ λέμε ἡ δύναμη ποὺ ἔχουν τὰ σπέρματα, γιατί κι ἐκεῖ ὅλα εἶναι ἀξεχώριστα καὶ ὑπάρχουν μέσα του σὰν σ' ἓνα κεντρικὸ σημεῖο. Ὅσο γιὰ τὴν ψυχὴ, αὐτὴ συλλαμβάνει ὄντα, ποὺ δὲν κατεῖχε πρὶν ἢ γιὰ πρώτη φορὰ κατακτᾶ ἢ τὰ προσπελάζει συλλογιστικά. Ὁ νοῦς ὅμως μένει σταθερὰ προσκολλημένος στὸν ἑαυτό του καὶ εἶναι ἡ σύλληψη ὅλων τῶν ὄντων μαζὶ. Κι ἀκόμη ὁ νοῦς ὡς ὅλον περιλαμβάνει ὅλα τὰ εἶδη, καὶ κάθε εἶδος εἶναι κάθε φορὰ μιὰ ἐκδήλωση τοῦ νοῦ, ὅπως ἡ ἐπιστήμη στὸ σύνολό της εἶναι ὅλες οἱ διδασκαλίες της, κάθε διδασκαλία ὅμως χωριστὰ εἶναι μέρος ὅλης τῆς ἐπιστήμης, ὄχι βέβαια χωρισμένο τοπικὰ ἀπὸ αὐτὴν ἀλλὰ ἀντλώντας τὸ κύρος του μέσα στὸ σύνολο. Τέλος πρέπει λογικὰ νὰ συλλαμβάνουμε πρὶν ἀπὸ τὸ νοῦ τὸ ὄν, γιατί βέβαια ὁ νοῦς νοεῖ ὄντα, ἡ ἐνέργεια ὅμως καὶ τῶν δύο εἶναι μιὰ, γιατί καὶ τὰ δύο εἶναι ἓνα. Ἄλλος φυσικὰ εἶναι ὁ δικός μας νοῦς, ποὺ διαιρεῖ τὰ ὄντα, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ δὲν διαιρεῖται καὶ δὲν διαιρεῖ εἶναι τὸ (κυρίως) ὄν καὶ τὸ σύνολο ὅλων τῶν ὄντων.

(76) Ἀναγκαῖο συμπέρασμα λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ ἀρχέτυπο τῶν ὄντων βρίσκεται στὸ νοῦ καὶ ὅτι ὁ νοῦς αὐτὸς εἶναι ὁ νοητὸς κόσμος, τὸ πρότυπο τοῦ ὁρατοῦ κόσμου. Καὶ πραγματικά, ὅπως ὅταν ἔχουμε τὴ μορφοποιητικὴ δύναμη ἐνὸς ὁποιουδήποτε ζωντανοῦ ὄντος καὶ ὑπάρχη καὶ ἡ ὕλη ποὺ δέχθη-

ἀλλ' ὡς αὐτὸν ἔχων. Καὶ πάντα ὁμοῦ ἐκεῖ καὶ οὐ-
δὲν ἥττον διακεκριμένα καὶ αὖ οὐχ ὁμοῦ, ὅτι ἔ-
καστον δύναμις ἰδίᾳ· εἰκόνα δὲ φέρουσι τοῦ λό-
γου αἱ τῶν σπερμάτων δυνάμεις· ἐν γὰρ τῷ ὅλῳ
U193v] ἀδιάκριτα πάντα καὶ ὥσπερ ἐν ἐνὶ κέντρῳ. | Καὶ
ψυχὴ μὲν ἐπιβάλλει ὡς οὐκ ἔχουσα ἢ ἐπικτᾶται ἢ διεξοδεύει, ὁ δὲ νοῦς
ἔστηκεν ἐν αὐτῷ ὁμοῦ πάντα ὧν. Καὶ ὅλος μὲν
ὁ νοῦς πάντα τὰ εἶδη, ἕκαστον δὲ εἶδος νοῦς ἔ-
καστος, ὡς ἡ ὅλη ἐπιστήμη τὰ πάντα θεωρήμα-
70 τα, ἕκαστον δὲ μέρος τῆς ὅλης, οὐχ ὡς διακεκριμέ-
νον τόπῳ, ἔχον δὲ δύναμιν ἕκαστον ἐν τῷ ὅλῳ.
Προεπινοεῖν δὲ δεῖ τοῦ νοῦ τὸ ὄν, ὅτι δεῖ τίθεσθαι
ἐν τῷ νοοῦντι τὰ ὄντα, μία δὲ ἀμφοῖν ἡ ἐνέργεια,
ὅτι τὰ ἄμφω ἐν, ἕτερος δὲ ὁ μερίζων νοῦς· ὁ δὲ ἀμέ-
75 ριστος καὶ μὴ μερίζων τὸ ὄν καὶ τὰ πάντα.
Ἀναγκαῖον δὲ ἐν τῷ νῷ τὸ ἀρχέτυπον εἶναι
καὶ κόσμον νοητὸν τοῦτον ὑπολαμβάνειν τὸν νοῦν πα-
ράδειγμα τοῦ ὁρατοῦ· ὡς γὰρ ὄντος λόγον ζῶον τινός,

61 αὐτὸν correxi ex Plotini: αὐτὸς codd.: αὐτοῦς in mg. U 63 ante ἰδίᾳ verbum
οἰκεία erasum in U 65 ἐν om. C 66 ψυχῇ LV 67 ἐν αὐτῷ C, Plot.:
ἐν ἐαυτῷ LVU Linder 67 πάντα C, Plot.: πάντων LVU Linder, Kurtz, Hussey
71 τόπῳ C, Plot.: τόπον LVU: <τὸν> τόπον corr. Linder, scr. Kurtz 72 προεπινοεῖν
C, legit Hussey et sic Plotinus: προσεπινοεῖν LVU Linder, Kurtz 72 δεῖ C et corr.
Linder: δεῖν LVU 73 ἐν τῷ νοοῦντι codd., Linder: ἐν νῷ νοοῦντι Kurtz, legit Hussey
74 ὅτι τὰ ἄμφω ἐν C: non habent LVU 74 ἕτερος C, Plot.: ἕτερον LVU Linder,
Kurtz, Hussey 74 ὁ μὲν μερίζων in mg. U 75 τὸ ὄν C, Plot.: τὸ ἐν LVU, Linder,
Kurtz, Hussey 76 τὸ: τῷ LU sed τὸ supra τῷ U 77 ὑπολαμβάνειν C: ὑπο-
λαβεῖν LVU Linder 78 ὄντως V

59-65 ὁ δὲ νοῦς - ἐν ἐνὶ κέντρῳ = ibid. 6,1-3 8-9 10-13 (Plot. λεγομένου: λόγου Ps.).
62 πᾶντα ὁμοῦ ex Anaxag. fr. B 1 Plotinus 65/66 καὶ ψυχὴ μὲν - διεξοδεύει
cf. Plot. V 9 7,9-11 67 ἔστηκεν ἐν αὐτῷ ὁμοῦ πάντα ὧν = ibid. 7,11 sq. 67-71
Καὶ ὅλος μὲν ὁ νοῦς - ἐν τῷ ὅλῳ = ibid. 8,3-7 (Plot. τὰ πάντα εἶδη: πάντα τὰ εἶδη Ps.);
cf. Procl. *Inst. theol.* 176 (p. 154,26-31 Dodds) 72/73 προεπινοεῖν δὲ δεῖ τοῦ νοῦ τὸ
ὄν, ὅτι δεῖ τίθεσθαι ἐν τῷ νοοῦντι τὰ ὄντα = ibid. 8,11-12: ἐπεὶ δὲ τὸ ὄν τοῦ νοῦ προεπι-
νοεῖν ἀνάγκη, ἐγκεῖσθαι δεῖ τίθεσθαι ἐν τῷ νοοῦντι τὰ ὄντα 73/74 μία δὲ ἀμφοῖν ἡ
ἐνέργεια, ὅτι τὰ ἄμφω ἐν = ibid. 8,16: μία οὖν ἀμφοῖν ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ τὰ ἄμφω ἐν
74/75 ἕτερος δὲ - τὰ πάντα = ibid. 8,21-22 76-85 Ἀναγκαῖον - ἐν ἐνὶ πάντα = ibid.
9,6-15 (Plot. ὃν φησιν ὁ Πλάτων ἐν τῷ ὅ ἐστι ζῶον (Tim. 39e): παράδειγμα τοῦ
ὁρατοῦ Ps.; Plot. οὐδενός: μηδενός Ps., qui etiam post οὐδενός διεύροντος verba μηδενός
ὄντος μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ δέξασθαι δυναμένου omisit)

κε τῇ σπερματικῇ ἐκείνῃ δύναμει, δημιουργεῖται ἀναγκαστικὰ ἓνα ζωντανὸ ὄν, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀφοῦ ὑπάρχει ἡ λογικὴ καὶ παντοδύναμη φύσις (τὸ φυσικὸ εἶδος) καὶ ἐφ' ὅσον τίποτε δὲν τῆς στέκεται ἐμπόδιο, εἶναι ἀναγκαῖο ἡ ὕλη νὰ μορφοποιηθῇ καὶ τὸ εἶδος νὰ μορφοποιηῇ. Στὸ μορφοποιημένο ὅμως αὐτὸν κόσμον τὸ εἶδος εἶναι πιά διασκορπισμένο, ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος, ἐκεῖ ὁ ἥλιος κ.λ.π., ἐνῶ στὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν ὅλα εἶναι ἐνωμένα μαζί. "Ὅ,τι λοιπὸν ἀποτελεῖ τὸ εἶδος στὰ ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸν νοητὸν κόσμο, κι ὅ,τι δὲν ἀνήκει στὸ εἶδος, αὐτὸ δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὸν κόσμο ἐκεῖνο. Ὁ χρόνος πάλι τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἶναι ἐκεῖ αἰωνιότητα, καὶ ὅ,τι κι ἂν πάρῃς ἀπὸ τὰ ὄντα τοῦ κόσμου ἐκείνου εἶναι οὐσία. Καὶ οὔτε τοῦ κακοῦ ἰδέα ὑπάρχει βέβαια ἐκεῖ, ἀφοῦ τὸ κακὸ στὸν ἐδῶ κόσμο ὀφείλεται σὲ ἀτέλεια καὶ ἔλλειψη καὶ στέρηση. Οὔτε οἱ μιμητικὲς τέχνες ἔχουν ἐκεῖ τὸ πρότυπό τους, οἱ κατασκευαστικὲς ὅμως βέβαια παίρνουν ἀπὸ τὸν κόσμο ἐκεῖνο τὶς ἀρχές τους, ὅσο πάντως κι αὐτὲς χρησιμοποιοῦν συμμετρικὲς ἀναλογίες στὸ ἔργο τους. Ἐπίσης μόνο γιὰ τὶς γενικὲς μορφὲς τῶν ὄντων ὑπάρχουν ἰδέες στὸν νοητὸν κόσμο, γιὰτὶ οἱ διαφορὲς στὰ ἐπὶ μέρους ὄντα ὀφείλονται στὴν ὕλη. Τέλος δὲν πρέπει νὰ νομίζουμε ὅτι ὅλα τὰ ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἶναι ἡ εἰκόνα (τὸ ἀπείκασμα) κάποιου ἀρχετύπου».

(97) Αὕτῃ εἶναι λοιπὸν ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, τὴν ὁποία βέβαια ὁ Πλάτων ἀνέπτυξε διεξοδικὰ κι ἐγὼ γιὰ χάρη σου συνόψισα μὲ συντομία καὶ σαφήνεια.

οὕσης δὲ καὶ ὕλης τῆς τὸν λόγον τὸν σπερματι-
 80 κὸν δεξαμένης, ἀνάγκη ζῶον γενέσθαι, τὸν αὐ-
 τὸν τρόπον καὶ φύσεως νοεράς καὶ παντοδυνά-
 μου οὕσης καὶ μηδενὸς διείργοντος ἀνάγκη τὸ μὲν
 κοσμηθῆναι τὸ δὲ κοσμήσαι καὶ τὸ μὲν κοσμη-
 85 θέν ἔχει τὸ εἶδος μεμερισμένον, ἀλλαχοῦ ἄνθρω-
 πον καὶ ἀλλαχοῦ ἥλιον, τὸ δὲ ἐν ἐνὶ πάντα. "Οσα
 μὲν οὖν ὡς εἶδῃ ἐν τῷ αἰσθητῷ ἐστι, ταῦτα ἐ-
 κεῖθεν, ὅσα δὲ μή, οὐ. Ἀντὶ δὲ τοῦ ἐνταῦθα χρόνου
 ὁ αἰὼν ἐκεῖσε, καὶ ὅ,τι ἂν τῶν ὄντων λάβῃς, οὐσία. Καὶ
 οὐδὲ κακοῦ λόγος ἐκεῖσε· τὸ γὰρ κακὸν ἐνταῦθα ἐξ ἐν-
 90 δείας καὶ ἐλλείψεως καὶ στέρησεως. Οὐδὲ τῶν μι-
 μητικῶν τεχνῶν ἐκεῖ παραδείγματα, αἱ δὲ ποιητικαί, κα-
 θόσον συμμετρίαις προσχρῶνται, ἀρχὰς ἂν ἐκεῖ-
 θεν ἔχοιεν. Καὶ τῶν καθόλου μόνων ἐκεῖσε τὰ εἶδη.
 U194r] αἱ γὰρ διαφοραὶ τῶν | καθέκαστα παρὰ τῆς ὕλης.
 95 Καὶ οὐ πάντα ὅσα ἐνταῦθα εἰδωλὰ χρὴ νομίζειν ἀρ-
 χετύπων.

Τοιαύτη τίς ἐστι καὶ ἡ περὶ τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν θεωρία, διὰ πολλῶν
 μὲν ἐκείνῳ ἀκριβολογηθεῖσα, δι' ὀλίγων δέ σοι παρ' ἡμῶν καὶ σαφέστερον
 συνοψισθεῖσα.

79 τὸν C. Plot. : non habent LVU Linder, Kurtz 80 ἀνάγκη C, Plot. : ἀναγκαῖον
 LVU 86 εἶδη CV, Plot. : εἶδος LU Linder, Kurtz 88 λάβῃς LVU ut Plotinus :
 λάβοις C : λάβῃ Linder, Kurtz 90 λείψεως V 90/91 μιμητικῶν U 94 γὰρ
 C : δὲ LVU 95/96 ἀρχετύπων correxi ex Plot. : ἀρχέτυπα codd., Linder, Kurtz, Hus-
 sey 98 ἀκριβοθεῖσα C 98 παρ' ἡμῶν C et corr. Kurtz : παρ' ἡμῖν LVU Linder
 98 καὶ om. C.

85-87 "Οσα μὲν οὖν - οὐ = ibid. 10,1-2 87/88 Ἀντὶ δὲ τοῦ ἐνταῦθα χρόνου ὁ αἰὼν
 ἐκεῖσε = ibid. 10,9 : ἀντὶ δὲ χρόνου αἰὼν 88 ὅ,τι ἂν τῶν ὄντων λάβῃς, οὐσία = ibid.
 10,11 : ὅ,τι ἂν λάβῃς αὐτῶν, οὐσία καὶ νοερά 89/90 οὐδὲ κακοῦ λόγος ἐκεῖσε - στε-
 ρήσεως = ibid. 10,17-19 : κακοῦ γὰρ οὐδενὸς (εἶδος scil. ἐστὶν ἐκεῖ suspic. Creuzer)
 τὸ γὰρ κακὸν ἐνταῦθα ἐξ ἐνδείας καὶ στέρησεως καὶ ἐλλείψεως 90/91 οὐδὲ τῶν μιμη-
 τικῶν τεχνῶν ἐκεῖ παραδείγματα cf. ibid. 11,1 sqq. (τὰ οὖν κατὰ τέχνην καὶ αἱ τέχναι
 <sc. ἐκεῖ ἐστίν;> Harder) 91-93 αἱ δὲ ποιητικαὶ καθόσον - ἔχοιεν = ibid. 11,13 et
 14-15 (cf. Plat. *Sophista* 235 d sqq., 265 a sqq.) 93/94 τῶν καθόλου - παρὰ τῆς
 ὕλης = ibid. 12,2 4 7 8 95/96 οὐ πάντα - ἀρχετύπων = ibid. 13, 4-5 (Plot. δεῖ : χρὴ Ps.

